Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра соціальної роботи

На правах рукопису

Філіна Анна Дмитрівна

«Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі соціальної адаптації дітей ВПО»

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня

бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:
Доктор філософії з галузі соціальної роботи,
асистент кафедри соціальної роботи,
Бутенко Надія Віталіївна

Допустити до захисту в ЕК

Кафедра соціальної роботи

Завідувач кафедри соціальної роботи

Кандидат соціологічних наук,

_____

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО 6
1.1 Соціально-психологічні особливості дітей, що належать до внутрішньо переміщених осіб 6
1.2 Загальна характеристика соціальної адаптації 10
1.3 Використання інформаційно комунікаційних технологій (ІКТ) в соціальній адаптації дітей ВПО 18
Висновки до розділу 1 20
РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДПАТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО 22
2.1 Методологія та опис дослідження соціальної адаптації дітей Внутрішньо переміщених осіб 22
2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження соціальної адаптації дітей ВПО 30
Висновки до розділу 2 57
РОЗДІЛ ІІІ. ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО 59
3.1 Аналіз стратегій застосування інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній роботі з дітьми ВПО 59
3.2 Розробка програми підвищення рівня соціальної адаптації дітей ВПО за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій 65
Висновки до розділу 3 78
ВИСНОВКИ 80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 83
ДОДАТКИ 94

ВСТУП

Актуальність дослідження. У роботі розглядається застосування інформаційно-комунікаційних технологій соціальними працівниками при дослідженні соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Оскільки Україна знаходиться в умовах війни дослідження проблеми дітей ВПО не втрачає свою актуальність. Діти ВПО, як клієнти соціальної роботи, що належать до вразливих верств населення, у зв'язку з переміщенням стикаються з рядом труднощів, такими як: втрата житла, травматичний досвід, соціальна вразливість, обмежений доступ до освіти та медичної допомоги, потреби в психологічній та соціальній підтримці. Дослідженням проблеми адаптації займались вчені: Г. Р. Аубертом ввів поняття аддаптація у 1865 році; Ф. Ніцше розглядав культуру як інструмент адаптації, що допомагає людям пристосуватися через створення мовних та правових засобів; З. Фройд розробив трьохкомпонентну концепцію психіки, яка пояснює адаптаційний процес індивіда до життя; Е. Фромм вивчав адаптацію людини до суспільства, яка формує соціальний характер; Х. Жунсі розглядав соціальну адаптацію як взаємодію суб'єкта з соціальним середовищем, де відбувається узгодження очікувань та вимог; Г. Спенсер пояснював соціальну адаптацію через біологічну основу, вказуючи на переваги індивідів з кращими фізіологічними характеристиками; Е. Дюркгейм акцентував на підлаштуванні під соціальні норми для успішної адаптації; Т. Парсонс розглядав адаптацію у контексті соціальної системи, залежної від характеристик суб'єкта та якості середовища.
К. Роджерс розглядав адаптацію як процес, який допомагає людині пристосуватися до інших людей і до навколишнього середовища, зберігаючи при цьому свою автентичність і внутрішню гармонію.

Надання допомоги дітям ВПО має особливо критичне значення, оскільки травматизація осіб молодого віку представляє потенційну загрозу майбутньому України. Для того щоб подбати про фізіологічне та психологічне здоров'я дітей

ВПО необхідно емпірично дослідити успішність соціальної адаптації дитини до нових умов життя, в яких вона опиняється внаслідок внутрішнього переміщення. Наше дослідження направлене на визначення соціальної адаптації дитини за допомогою використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). ІКТ можуть грати ключову роль у полегшенні адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) шляхом надання доступу до різноманітних ресурсів та послуг. Вони можуть виконувати освітньо-інформаційну, соціальну, допоміжну функції, та функцію психологічної допомоги. Тому, ми можемо констатувати, що тема нашого дослідження є актуальною і корисною, оскільки досліджує ефективні засоби дослідження соціальної адаптації дітей ВПО із застосуванням існуючих наукових методик для покращення надання професійної допомоги фахівцями соціальної роботи. Необхідність фіксації даних аспектів, зумовила вибір теми бакалаврської роботи: **«Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі соціальної адаптації дітей ВПО».**

Мета – дослідити особливості використання інформаційних технологій у процесі адаптації дітей ВПО.

Відповідно до мети були виокремлені **завдання** дослідження**:**

1) Провести теоретико-методологічний аналіз особливостей соціальної адаптації дітей ВПО.

2) Визначити вплив інформаційно-комунікативних технологій на процес адаптації дітей ВПО.

3) Розробити і апробувати програму заходів для сприяння адаптації дітей ВПО із використанням інформаційно-комунікативних технологій.

Об’єкт – процес адаптації дітей ВПО.

Предмет – використання ІКТ у процесі соціальної адаптації дітей ВПО.

Методи дослідження:

1) теоретичні: використання аналізу, узагальнення, класифікації, та синтезу та моделювання для побудови теоретичної моделі процесу соціальної адаптації.

2) емпіричні: використання методики визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана, тесту шкільної тривожності Філіпса та «Багатовимірного опитувальника діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд» (в адаптації Александров Д.О., Давидової О.В.). За допомогою цих методик ми зможемо дослідити рівень соціальної адаптації дітей ВПО.

3) математико-статистичні методи обробки даних: порівняння змінних та кореляційний аналіз.

У роботі було досліджено теоретичну модель соціальної адаптації дітей ВПО. Базуючись на чинниках даної моделі було проведено емпіричне дослідження та було виявлено зв’язки між показниками соціальної адаптації та тривожності, робота з якими відіграє ключову роль в покращені процесу соціальної адаптації дітей ВПО.

Структура роботи: складається зі вступу, 3 розділів, які містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел у кількості 81 та додатків А, Б, В, Г, Д, Е, Ж. Загальний обсяг включає 109 сторінок, з яких основного тексту – 79.

РОЗДІЛ І
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО

1.1 Соціально-психологічні особливості дітей, що належать до внутрішньо переміщених осіб

Внутрішнє переміщення можна охарактеризувати, як процес пересування осіб всередині власної країни, що обумовлено складними життєвими обставинами, такими як: військові конфлікти, природні катастрофи, техногенні аварії або інші надзвичайні події, які становлять небезпеку для життя людей [52]. Зазначені обставини слугують фактором, який змушує людей залишити своє постійне місце проживання, через наявність або збільшення градусу небезпеки в звичній для них місцевості [53]. Осіб, які здійснили внутрішнє переміщення всередині меж своєї власної країни, уникаючи перетинання міжнародних кордонів називають внутрішньо переміщеними особами (ВПО) [41]. Внутрішні міграційні процеси або внутрішнє переміщення осіб є поширеним явищем серед сучасного українського суспільства, через військові дії на території країни [62, с. 51]. Повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році спонукало громадян країни залишити власні оселі, міста та регіони, задля знаходження безпечного прихистку [18].

Особливо вразливою групою населення, яку відносять до внутрішньо переміщених осіб, виступають діти [80, с. 4]. «Діти ВПО» − це діти, які пройшли через процес внутрішнього переміщення. Для дітей досвід переміщення обумовлений різкою зміною умов життя, втратою стабільності, складними життєвими обставини та стресовими ситуаціями [76, с. 224]. Вимушений переїзд обумовлює втрату життєвого балансу для дитини та поміщає її в стан нестійної рівноваги [79, с. 3]. Оскільки організм в ранньому віці перебуває у активній стадії розвитку, ризик травматизації для дитячої психіки є пропорційно більшим [40, с.

225]. В контексті війни в Україні, діти ВПО переживають різні почуття та емоції в наслідок реакції на пережитий досвід [69, с. 151]. До найпоширеніших реакцій можна віднести: сором, провину, гнів та агресію [9, с. 25]. Окрім цього, стресова ситуація може спонукати дитину до зміни моделі поведінки, викликати почуття страху майбутнього, вразливості та ізольованості від інших.

Діти ВПО належать до однієї з груп ризику клієнтів соціальної роботи, це обумовлено особливою вразливістю даної групи [35]. Під впливом травматичного досвіду, діти формують характерні ознаки поведінки [78, с. 6]. Узагальнюючи основні характеристики можна окреслити узагальнений соціально-психологічний портрет дитини ВПО [12, с. 130]. Наприклад, таких рис та якостей, як соціальна ізольованість, пасивність, тривожність, порушення сну і прийому їжі, соматичні симптоми, страх, небажання вчитися, зміни в соціальних взаєминах, депресія, травматичний досвід та інші [65]. Дані особливості дуже часто виступають негативним фактором та відіграють роль бар'єра в житті дитини, що заважає її успішній інтеграції в нове соціальне суспільство. Важливо враховувати той факт, що кожна дитина має свої особливості в залежності від її власного досвіду та вікових особливостей.

Специфіка проблематики внутрішнього переміщення для дітей полягає у зв'язку нагальних потреб ВПО з потребами характерними для їхнього віку [77, с. 1]. Звертаючись до теоретичних основ потреб людини, теорія ієрархії потреб А. Маслоу, американського психолога та засновника гуманістичної психології, поділяє людські потреби на п'ять основних категорій: фізіологічні потреби, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби в самооцінці та самореалізація [81, с. 288]. Окрім перерахованих категорій потреб, виокремлюють характерну для дитячого віку потребу в любові та увазі від батьків [39, с. 61]. Згідно понять вікової психології, з самого початку життя, батьки займають вагоме місце у всесвіті дитини і вже по мірі дорослішання до цього світу починають входити друзі, кохані, знайомі тощо. Оскільки, екстрений переїзд спонукає дитину до

зміни пріоритетності власних потреб та життєвих цілей [28, с. 120]. Потреби дітей ВПО можна поділити на чотири основні групи: потреби в безпеці, фізіолого-психологічні потреби, соціальні потреби, потреби в освіті та навчанні та інші [13, с. 327]. Розглянемо кожну групу потреб детально:

1) Потреби в безпеці. Дана група потреб відповідає за забезпечення різних аспектів життя дитини, які є критичними для забезпечення її безпеки [72, с. 37]. В контексті ВПО, вони виникають через втрату дому, місце, яке діти в першу чергу ототожнюють з безпекою [7, с. 113]. Потреби в безпеці можуть включати: потребу в фізичній безпеці (безпечні умови проживання, доступ до речей першої необхідності, доступ до медичних послуг), потребу в психологічній безпеці (доступ до послуг соціального та психологічного захисту) [10, с. 97]. Окрім зазначених, головною потребою, яка відповідає безпеці для дитини є потреба в батьках [33, с. 84]. Діти орієнтуються на батьків, щоб розуміти безпечність ситуації. Наявність батьків забезпечує почуття безпеки та стабільності, особливо при різких змінах умов життя.

2) Фізіолого-психологічні потреби. До цього напрямку належать базові потреби дитини, такі як потреба у харчуванні, воді та сні [47, с. 432]. Нове місце проживання або процес переміщення мають прямий вплив на самопочуття дитини, її фізичне та ментальне здоров’я [71, с. 2]. Виділяють ряд негативних проявів, які можуть виникати у дітей ВПО, до найпоширеніших можна віднести: психосоматичні прояви (фізичні симптоми, такі як головні болі, м'язова напруга, апетит та проблеми зі сном, можуть виникати як реакція на психологічний стрес), посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) (пережиті дітьми травматичні події, можуть спонукати розвиток ПТСР, який може виявитися у відчуттях вини, повторюваних спогадах, панічних атаках тощо), підвищену тривожність, соціальна відстороненість та інші прояви [21, с. 182].

3) Соціальні потреби. Вони пов’язані зі зміною соціального середовища дитини, та труднощами, які ця зміна викликає [3, с. 9]. В даному контексті,

соціальне середовище - це комплекс взаємодії та відносин дітей ВПО з близькими та знайомими людьми, які виникають у процесі їхнього життя та діяльності у суспільстві. Соціальне оточення дитини займає одну з ключових позицій серед її ціннісних орієнтирів, як правило, до нього входять: батьки, друзі, однокласники, родичі, сусіди та інші [22, с. 63]. Соціальне оточення на пряму пов'язане з комфортом дитини. Переміщення зумовлює до зміни звичного соціального середовища, що виражається у втраті стабільності для дитини. Виникає потреба у соціальних зв'язках та контактах, що сприяє виникненню почуття самотності, суму за рідним містом і тими хто там залишився. До соціальних потреб належать: потреба в психологічній підтримці, потреба в спілкуванні, потреба в приналежності до громади та інші. В деяких випадках незадоволення потреби в соціальних зв'язках може призвести до замкненості дитини, через що їй буде важко налаштувати контакт з соціальним оточенням у новому місці проживання [24, с. 204].

4) Потреби в освіті та навчанні. Переміщення може призвести до перерв у навчанні, що викликає складнощі у підтримці належного рівня навчальних досягнень та адаптації до нових освітніх систем [25, с. 206]. Окрім цього, як наслідок екстреного переїзду в дитини можуть виникати труднощі концентрації уваги та вади пам'яті. Потреби в освіті та навчанні є ключовими для успішної інтеграції дитини ВПО в нове середовище, вони сприяють соціалізації дитини та забезпечують її активну діяльність. Дана група потреб включає: потреби у самореалізації дитини, потреба у розвитку хобі та навичок, підтримка та вдосконалення наявного рівня знань та інше.

Зважаючи на зазначені групи потреб дітей ВПО, соціальна робота має враховувати особливості подані характеристики для досягнення ефективності у процесі соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб.

1.2 Загальна характеристика соціальної адаптації

Адаптація - є широковживаним поняттям, яке зустрічається в різних наукових галузях та характеризується, як процес пристосування певного суб'єкта до нових для нього умов, ситуації, середовища. Вперше поняття «адаптація» було введено німецьким фізіологом Г. Р. Аубертом у 1865 році [5, с. 237]. Першочергово під даним терміном розуміли саме пасивну адаптацію індивіда до середовища. З часом поняття набуло більшого оберту та почало застосовуватися в більш широкому значенні. Наприклад, німецький філософ Ф. Ніцше як інструмент адаптації, розглядав культуру [23, с. 310]. Він вважав, що використання культури як інструменту, домагає людині пристосуватися до середовища, і таким чином він пояснював виникнення засобів мови, законів та інших елементів необхідних для соціального існування.

В контексті психології, засновник психоаналізу З. Фройд пояснював трьох-компонентну концепцію структури психіки людини, саме як результат адаптаційного процесу індивіда до умов життя [24, с. 206]. Відзначаючи, що кожен компонент відповідає за різні складові в процесі адаптації людини. Розглядаючи концепцію іншого вченого психолога Е. Фромма, адаптація природи людини до структури людського суспільства виступає ключовим елементом, який формує її соціальний характер [40, с. 225].

В рамках науки філософії поняття адаптації розглядається в рамках впливів взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища та балансу між ними. Науковець Ху Жунсі визначав, що в рамках соціальна адаптація, в рамках філософії, виступає як соціальний феномен [26]. Цей феномен виражається у взаємодії суб'єкта, яким виступає особистість або група людей, із його соціальним середовищем, в процесі якої відбувається узгодження очікувань та вимог учасників даної взаємодії. Така взаємодія характеризується зміною

структури, функцій або поведінки суб'єкта, яку він здійснює заради досягнення успішної адаптації до нової системи.

Процес адаптації, як процес пристосування до нових умов життя, поділяють на три основні напрямки: соціальну, психологічну та фізіологічну. В рамках нашого дипломного дослідження, ми сфокусуємо нашу вагу на дослідженні саме соціальної адаптації.

Соціальна адаптація, як поняття вперше виникло початку XX століття, в рамках науки соціології [5, с. 233]. Його можна охарактеризувати, як процес пристосування суб'єкта (індивіда або соціальної групи) до вимог та очікувань соціального середовища. Цей процес включає в себе розвиток соціальних навичок, встановлення взаємин з іншими людьми, включення в соціальні групи та прийняття соціокультурних норм. Важливо розуміти, що механізм соціальної адаптації має двобічну природу та працює в обидва напрямки. Це виявляється в тому, що окрім адаптації суб'єкта до соціальної системи, він починає зворотній процес зміни середовища. Як результат, середовище проходить через зміну власних умов і досягає нової соціальної системи, відмінної від першочергової, яка була до приєднання суб'єкта до неї [8, с. 22].

Згідно з теорією англійського соціолога Г. Спенсера, явище соціальної адаптації має біологічну основу [48, с. 257]. Таким чином, він пояснював, що історично індивід з кращими фізіологічними характеристиками, наприклад сильніший та більший, мав більшу вірогідність успішного пристосування у соціальній групі, через його авторитетність та корисність.

Французький соціолог Е. Дюркгейм розглядав адаптацію через вміння підлаштовуватись нормам нового соціального середовища [55, с. 136]. На його думку, для успішної адаптації індивіда в суспільстві, він мав приховувати ті прояви індивідуальності, які суперечили соціальним нормам середовища.

Американський соціолог Т. Парсонс розглядав адаптацію індивіда в соціумі у взаємозв'язку з соціальною системою [1]. Згідно його ідеї успішність

адаптації залежить, як від індивідуальної характеристики суб'єкта, так і від якості соціального середовища, до якого цей суб'єкт адаптується.

Карл Роджерс, відомий представник гуманістичної психології, мав унікальний підхід до розуміння адаптації [43, с. 71]. Він вважав, що адаптація – це процес, який допомагає людині пристосуватися до інших людей і до навколишнього середовища, зберігаючи при цьому свою автентичність і внутрішню гармонію. Роджерс підкреслював, що людина є по суті позитивною істотою, яка прагне жити в гармонії з собою та іншими людьми. Він вважав, що коли немає зовнішніх перешкод, людина проявляє свою справжню природу, яка орієнтована на творчість, розвиток, соціальну відповідальність і зрілість. Він підкреслював, що адаптація включає реалізацію цих внутрішніх потенціалів у взаємодії з оточуючим світом.

В сучасній науковій літературі С. Кулик виділяє три основні підходи в адаптації: біологофізіологічний, психологічний та інформаційно-комунікативний підхід [5, с. 233]. Згідно даній класифікації, біологофізіологічний підхід до адаптації зосереджується на пристосуванні організму до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Це включає підтримання відповідності будови організму до умов, що змінюються під впливом біологічних, хімічних, екологічних, фізіологічних факторів, таких як температура, атмосферний тиск, освітлення тощо. Основні аспекти цього підходу включають біологічні, фізіологічні, анатомічні, медичні, екологічні та ергономічні фактори. Він розглядає, як організм пристосовується до різних стресів і змін, забезпечуючи своє виживання та нормальне функціонування. В свою чергу, психологічний підхід до адаптації розглядає формування індивідуального стилю діяльності та діалектичну єдність діяльнісних і соціально-психологічних відношень між суб'єктом адаптації та соціальним середовищем. Цей підхід підкреслює важливість входження людини у систему внутрішньо-групових відносин і пристосування до них. Адаптація в цьому контексті включає

вироблення зразків мислення й поведінки, які відображають систему цінностей і норм конкретного колективу, а також придбання, закріплення й розвиток умінь і навичок міжособистісного спілкування. Основні аспекти включають психологічну, соціальну, соціально-психологічну, особистісну та професійну адаптацію. На відміну від інших підходів до вивчення адаптації інформаційно-комунікативний акцентує на зміні структури або функції системи та керуючих впливів на основі одержаних даних і поточної інформації. Мета цього підходу - досягнення оптимального стану за умов недостатньої апріорної інформації або змінених умов діяльності. Він включає пошук, сприйняття й переробку інформації у контактах, що забезпечує взаємну адаптацію психосемантичних систем. Цей підхід підкреслює важливість обробки інформації для адаптації в умовах невизначеності та постійних змін.

В контексті соціальної роботи, як наукової галузі, соціальна адаптація виконує ключову роль у напрямку підтримки та покращення життєвих умов клієнтів соціальної роботи [61, с. 70]. До них можуть належати групи ризику, особи які знаходяться у складних життєвих обставинах, які пережили травматичні події та інші [51, с. 69]. Основною метою соціальної адаптації, в рамках соціальної роботи, є допомога у засвоєнні необхідних навичок, зміні уявлень і поведінці, які допоможуть полегшити процес інтеграції у соціальне середовище [45, с. 21].

Однією з груп клієнтів соціальної роботи, які проходять крізь процес соціальної адаптації є діти ВПО [50, с. 39]. Дане явище можна охарактеризувати як процес впорядкування та інтеграції дитини у нове соціальне середовище, через попередні травматичні події в її житі дитини, які спонукали її до внутрішнього переміщення [73, с. 74]. Цей процес передбачає адаптацію дітей до нових умов життя, побудову взаємодії з новим оточенням, включаючи школу, сусідів, друзів, а також освоєння нових соціальних ролей та набуття необхідних навичок для успішного функціонування у новому середовищі [16, с. 12]. Соціальна адаптація

внутрішньо переміщених дітей є важливою для забезпечення їхнього психологічного та емоційного благополуччя, соціальної інтеграції та подальшого успіху у житті [70, с. 84].

Спираючись на розглянутий теоретичний матеріал, пропонуємо схематично окреслити теоретичну модель соціальної адаптації дітей ВПО, яка складається з трьох основних соціальних сфер життя внутрішньо переміщеної дитини: сімейна, шкільна, та соціальна сфера нової громади (див. Рис. 1.1).

Рис. 1.1 **Теоретична модель соціальної адаптації дітей ВПО**

Кожна із зазначених сфер, відіграє важливу роль в житті дитини та впливає на динаміку її взаємодії з оточенням [74, с. 56]. Для кожної соціальної сфери є характерні чинники, які можуть належати до однієї або декількох сфер.

Сфера сімейної взаємодії характеризується взаєминами між дитиною та її батьками. Батьки займають пріоритетне місце у світі дитини, та являються основним джерелом її емоційної підтримки [31, с. 20]. Через почуття нестабільності, яке обумовлене вимушеним переїздом, взаємодія з батьками слугує так званим «рятівним колом» для дитини, що надає їй почуття безпеки та допомагає зменшити загальну тривожність. Окрім емоційної підтримки дитини, батьки також виступають рольовими моделями для дитини, що в результаті впливає на її соціальну поведінку [54, с. 72].

Сфера шкільної взаємодії є не менш важливою в житті дитини, ніж сімейна сфера [56, с. 8]. Школа виступає основним середовищем соціальної взаємодії дитини, оскільки є головною сферою її діяльності [63, с. 103]. Взаємодія у шкільному середовищі задає ритм для соціального положення дитини, для її спілкування з однолітками, сприяє розвитку навичок комунікабельності та адаптивності дитини [6, с. 25]. При вимушеному переміщенні дитина проходить через зміну шкільного закладу, а отже і через зміну її основного соціального оточення [68, с. 174]. Шкільна взаємодія і зв’язки починають відповідати за успішність процесу соціальної адаптації дитини. Наприклад, те як дитину прийняли в класі чи як до неї ставляться вчителі, її шкільна успішність, як швидко вона змогла зав’язати дружні відносини з однокласниками, її соціальне положення в класі – усі ці фактори мають прямий вплив на процес пристосування, та слугують чинниками які вказують на рівень адаптованості дитини у новому соціальному середовищі [11, с. 142].

Соціальна сфера нової громади, в яку перемістилась дитина також займає провідну позицію в процесі соціальної адаптації дитини ВПО [42, с. 80]. Зміна нового місця проживання означає соціального середовища [15, с. 52]. Дитина

стикається з новими людьми, нормами, правилами і традиціями. У новій громаді дитина може будувати нові соціальні зв'язки та знайти нових друзів. Взаємодія дитини з членами нової громади має визначне значення, для успішної інтеграції дитини у нове суспільство.

Кожна з зазначених соціальних сфер займає певне місце у механізмі соціальної адаптації дитини ВПО [36, с. 135]. Згідно зазначеної теоретичної моделі кожна з життєвих сфер містить певні чинники, за допомогою яких можна визначати рівень соціальної адаптації. Дані чинники виконують роль ознак соціальної адаптації, до них належать: сімейне благополуччя; ставлення до себе; комунікабельність; сприйнятливість; успішність в навчальній сфері; адаптивність; прийняття норм і вимог нового оточення; ставлення до оточуючих; задоволеність власним соціальним положенням; приналежність до нової громади; відчуття захищеності та психоемоційного та фізіологічного комфорту. Отже, ознаки соціальної адаптації ми пропонуємо класифікувати таким чином:

Сімейна сфера соціальної взаємодії:

- *Сімейне благополуччя* вказує на стабільність ситуації в сім'ї ВПО, оскільки функціонуюча здорова сімейна взаємодія сприяє емоційному та психологічному розвитку дитини.
- *Ставлення до себе* відображає те, як дитина оцінює себе і свої можливості, що безпосередньо формується на основі родинних взаємин та виховання. Позитивне ставлення дитини до себе сприяє впевненості та самоповазі, що визначає поведінку дитини в сім'ї та новому середовищі.

На перетині двох сімейної та шкільної сфер знаходяться такі ознаки:

- *Комунікабельність* вказує на вміння дитини ВПО спілкуватися та встановлювати контакти з іншими людьми. Проявляється у здатності до ефективної комунікації, комунікабельність формується на основні сімейної комунікації та комунікації з однолітками.

- *Сприйнятливість* відповідає на готовність дитини до сприйняття та застосування нової інформації, ідей, норм та знань. Закладається на основі сімейних стосунків та стосунків з однолітками. Проявляється в здатності дитини до швидкого сприйняття змін умов життя.

Шкільна сфера соціальної взаємодії:

- *Успішність в навчальній сфері* проявляється у здатності дитини до успішного навчання. Успішне навчання в новому навчальному закладі вказує на позитивний прогрес адаптації дитини до нового середовища та навчального закладу, виказуючи відсутність труднощів у засвоєнні навчального матеріалу та спілкуванні з іншими дітьми її віку.

На перетині двох сфер шкільної та нової громади знаходяться такі ознаки:

- *Адаптивність* відповідає за потенціал дитини, який демонструє гнучкість та здатність адаптуватися до змін у новому оточенні.
- *Прийняття норм і вимог нового оточення* відображає рівень та здатність дітей ВПО до успішної інтеграції у нове середовище, що проявляється через їх здатність у прийнятті правил і норм, які панують у їх новому місці проживання.
- *Ставлення до оточуючих* відповідає за взаємодію дитини з навколишнім соціальним середовищем, проявляється у її спілкуванні з однолітками та членами нової громади.

Сфера соціальної взаємодії у новій громаді:

- *Задоволеність власним соціальним положенням:* проявляється у досягненні благополуччя дітей ВПО у їх новому оточенні.
- *Приналежність до нової громади:* проявляється в ідентифікації дитиною самої себе як члена нової громади. Це може виражатися в тому, якщо дитина почала формулювати дружні стосунки з членами громади, заводити знайомства, ходити в нову школу.

На перетині двох сфер нової громади та сімейної знаходяться такі ознаки:

- *Відчуття захищеності:* відповідає за відчуття дитиною високого рівня безпеки в новому місці проживання. Цей рівень вказує на те, що дитина відчуває підтримку, комфорт та захищеність у новому соціальному середовищі.

На перетині трьох сфер знаходиться ознака *психоемоційного та фізіологічного комфорту,* що відображає стан загального благополуччя та комфорту дитини. Комфорт дитини залежить від різних соціальних сфер життя дитини, на нього впливають і стосунки в сім'ї дитини, і її взаємодія з однолітками в школі, і її соціальне положення у новій громаді та як вона її прийняла. Дана ознака проявляється в тому, наскільки дитина відчуває себе комфортно та безпечно в новому соціальному середовищі.

Вищезазначені ознаки, надають соціальному працівнику необхідну інформацію для проведення оцінки рівня соціальної адаптації дитини ВПО.

1.3 Використання інформаційно комунікаційних технологій (ІКТ) в соціальній адаптації дітей ВПО

Інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) називаються групу технологій, які спеціалізуються на зборі, збереженні, обробці, обміні та передачі інформації [29, с. 37]. ІКТ мають широке використання у різних наукових галузях. Однією із основних задач ІКТ є забезпечення успішної комунікації. Як приклад ІКТ, можна навести різні платформи комунікації, такі як електронна пошта, месенджери та соціальні мережі [4, с. 93].

Використання ІКТ в галузі соціальної роботи є актуальним, оскільки починаючи з пандемії 2020 року багато соціальних послуг почали реалізовуватись за допомогою ІКТ онлайн. ІКТ допомогли полегшати та прискорити процеси в різних сферах людської діяльності [14, с. 28].

В сфері соціальної роботи з дітьми ВПО, ІКТ також може виступати інструментом, який позитивно сприяє на процес соціальної адаптації. Загалом, можна виділити наступні напрямки їх застосування:

1. Освітній напрямок. Інформаційно-комунікаційні технології мають широке використання в реалізації освітнього напрямку [32, с. 117]. Вони забезпечують доступ до навчання за допомогою різноманітних ресурсів онлайн освіти, таких як онлайн- курси, заняття на онлайн-платформах, шкільні відео-уроки, контроль знань та тести, віртуальні класи для шкільної та позашкільної діяльності [34, с. 192]. Застосування ІКТ в освітньому напрямку надає можливість дітям ВПО отримувати доступ до навчання з різних регіонів країни. Даний напрямок також має позитивний вплив на соціальну адаптацію дітей, оскільки діти можуть продовжувати свою навчальну діяльність, заводити нові знайомства з іншими дітьми, які мають схожі інтереси та також займаються онлайн [46]. Підтримка та покращення навчальних навичок дитини також впливає на її самооцінку подальші успіхи в шкільній діяльності [27, с. 116]. Ці два фактори слугують ознаками успішної соціальної адаптації та можуть полегшити процес інтеграції у нове соціальне суспільство для дитини ВПО.

2. Соціальний напрямок. Даний напрямок застосування ІКТ відповідає за соціальну взаємодію, його дія виражається у можливості підтримки соціальних зв’язків з будь-якої точки країни [44, с. 161]. Для дітей ВПО така можливість має особливу цінність, оскільки дозволяє підтримувати контакт з соціальним середовищем дитини до її переміщення. Діти можуть продовжувати спілкування зі своїми друзями, родичами, однокласниками та знайомими, які залишились в їх першочерговому місці проживання. Підтримка соціальних зв’язків, не тільки задовольняє соціальну потребу дитини, і ще й позитивно впливає на її внутрішній емоційний стан та комфорт. Такий вплив є дуже важливим, адже він полегшує процес соціальної адаптації дитини до її нового місця проживання.

3. Інформаційний напрямок. Доступність до ресурсів та інформації є ще однією перевагою використання ІКТ [4 с. 93]. Даний напрямок є особливо важливим для дітей ВПО та їхніх сімей, оскільки він може допомогти отримати актуальну інформацію за короткий термін часу. Швидкий пошук інформації є необхідним, оскільки це допоможе сім'ям ВПО легше орієнтуватися на новому місці проживання. Наприклад, вони зможуть знайти інформацію стосовно житла, або місця, де вони зможуть отримати медичну допомогу. Це також надає можливість знайти інформацію про актуальні послуги для ВПО та місце де вони зможуть їх отримати. Окрім цього, доступ до інформації та онлайн ресурсів допомагає дітям ВПО почувати себе менш ізольованими, він надає доступ не тільки до корисної інформації, а також веб-сайтів та платформ, за допомогою яких діти ВПО та їх батьки зможуть знайти фонди та організації, які займаються соціальною підтримкою даної групи.

4. Психологічний напрямок. Необхідність у психологічній підтримці спровокувала появу психологічного напрямку застосування ІКТ. Він виражається у наданні психологічної підтримки за допомогою використання онлайн-ресурсів [38, с. 194]. Оскільки діти ВПО є особливо вразливими, вони потребують особливої уваги та підтримки. За допомогою використання ІКТ дитина ВПО може отримувати психологічну підтримку за допомогою онлайн-консультування зі спеціалістом, залучення до терапевтичних програм, участі у інтерактивних тренінгах та заняттях тощо. Таким чином, ІКТ можуть сприяти не тільки стабілізації та покращенню загального стану дитині, а ще й побудові нових якостей та розвитку особистого потенціалу дитини, що також має позитивний вплив на процес соціальної адаптації дитини.

Висновки до розділу 1

Згідно з результатами теоретичного аналізу соціально-психологічної характеристики дітей було виявлено актуальність проблеми в сучасної діяльності

галузі соціальної роботи. Обумовлені травматичним досвідом переміщення, діти ВПО мають характерні особливості поведінки, що проявляються в відстороненості дитини, проявах тривоги і страхів та соматичних проявах Характерною особливістю дитини ВПО є побудова бар'єрів, які в подальшому ускладнюють процес соціальної адаптації. Було розглянуто основні групи потреб ВПО, до яких належать: потреби в безпеці, фізіолого-психологічні потреби, соціальні потреби та потреби в освіті та навчанні.

Представлено теоретичні основи поняття адаптація через мульти-дисциплінарний підхід. Було розглянуто процес соціальної адаптації в рамках дисципліни соціальної роботи. На основі теоретичної бази сформовано теоретичну модель соціальної адаптації дітей ВПО. Виокремлено особливі ознаки, за допомогою яких можна виміряти рівень соціальної адаптації дітей ВПО, до них входять: приналежність до нової громади; адаптивність; прийняття норм і вимог нового оточення; задоволеність власним соціальним положенням та емоційний комфорт; комунікабельність; успішність в навчальній сфері; та відчуття захищеності. За допомогою теоретичного дослідження даних характеристик, соціальний працівник може отримувати інформацію та формувати оцінку рівня соціальної адаптації дитини ВПО.

Розглянуто теоретичні основи інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та актуальність їх використання в сфері соціальної роботи. Застосування ІКТ в соціальній роботі є корисним, адже вони сприяють полегшенню та пришвидшенню різноманітних процесів людської діяльності. Було виокремлено чотири основні напрямки застосування ІКТ для покращення процесу соціальної адаптації дітей ВПО, до них входять наступні: освітній, соціальний, інформаційний та психологічний напрямки.

РОЗДІЛ ІІ
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО

2.1 Методологія та опис дослідження соціальної адаптації дітей Внутрішньо переміщених осіб

В ході теоретичного аналізу соціальної адаптації дітей ВПО нами було проаналізовано складові чинники, за допомогою яких соціальний працівник може досліджувати процес соціальної адаптації дітей ВПО з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Оскільки метою нашого дослідження є виявлення та аналіз особливостей соціальної адаптації дітей ВПО, тому на констатувальному етапі нашого дослідження, ми будемо використовувати наступні методики: «Визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана» [64, с. 197] – за показниками: адаптованості (максимального або дуже високого, високого, середнього, низького рівнів), неадаптованості (неочевидного, очевидного рівнів) та дезадаптованості (ситуативного, стійкого очевидного, критичного або супер-критичного рівнів), також «Тесту шкільної тривожності Філіпса» [19] – за показниками: загальної тривожності у школі, переживання соціального стресу, фрустрації потреби в досягненні успіху, страху самовираження, страху ситуації перевірки знань, страху невідповідності очікуванням оточення, низької фізіологічної опірності стресові, проблемам і страхам у стосунках з учителями, та для визначення загального рівня соціальної адаптації «Багатовимірний опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд» (в адаптації Александров Д.О., Давидової О.В.) [2] – за показниками: адаптивність, прийняття себе, прийняття інших, емоційних комфорт,

інтернальність, домінантність, рівень ескапізму. Дані методики направлені на дослідження актуального рівня соціальної адаптації дітей ВПО.

У ході нашого дослідження ми порівнюємо показники дітей ВПО з контрольною групою для того, щоб чітко визначити вплив внутрішнього переміщення на їхню адаптацію. Це дозволяє нам відрізнити проблеми, які виникають саме через переміщення, від типових вікових особливостей, які можуть бути властиві всім дітям.

Мета дослідження – дослідити особливості соціальної адаптації дітей ВПО за допомогою використання ІКТ технологій.

Завдання дослідження:

- Розробити анкету для визначення особливостей соціальної адаптації дітей ВПО;
- Визначити зв'язок адаптації із соціально-психологічними особливостями підлітків;
- Порівняти показники дітей ВПО з контрольною групою (дітьми, що не проходили внутрішнє переміщення);
- Проаналізувати можливості застосування ІКТ технологій у підтримці соціальної адаптації підлітків ВПО.

Дослідження було проведено у 4 етапи:

1. Теоретико-аналітичний. Даний етап був направлений на теоретичний аналіз інформації, що стосується загального явища адаптації та процесу реалізації соціальної адаптації. Було опрацьовано різноманітні літературні джерела та на основі отриманої інформації сформовано теоретичну модель соціальної адаптації дітей ВПО, яка складається з трьох основних соціальних життєвих сфер дітей ВПО (сімейної, шкільної, нової громади) та ознак їх соціальної адаптації (сімейне благополуччя, ставлення до себе, комунікабельність, сприйнятливість, успішність в навчальній сфері, адаптивність, прийняття норм і вимог нового оточення, ставлення до оточуючих,

задоволеність власним соціальним положенням, приналежність до нової громади, відчуття захищеності, психоемоційний та фізіологічний комфорт). Окрім цього, було окреслено основні сфери та специфіку застосування інформаційно комунікаційних технологій (ІКТ) в соціальній адаптації дітей ВПО. Таким чином, було підібрано відповідний інструментарій, який відповідає меті та завданням нашого дослідження, до нього ми віднесли наступні методики:

- «Визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана» для визначення рівня та градусу адаптованості внутрішньо переміщених дітей [64, с. 197] .
- «Тест шкільної тривожності Філіпса» для виявлення чинників тривожності у шкільній соціальній сфері внутрішньо переміщених дітей [19].
- «Багатовимірний опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд» (в адаптації Александров Д.О., Давидової О.В.) [2].

2. Констатувальний експеримент. Цей етап був переважно направлений на проведення емпіричного дослідження. На даному етапі було сформувано представницьку вибірку шляхом відбору експериментальної та контрольної груп. Загальна вибірка становить 108 Респондентів: 56 дітей внутрішньо переміщених осіб (18 чоловічої і 38 жіночої статі) та 52 дітей, що належать до контрольної групи і не є внутрішньо переміщеними особами (10 чоловічої і 42 жіночої статі), а також на створенні сприятливих умов для встановлення взаємодії з учасниками дослідження. Було проведено анкетування серед та визначення соціального положення респондентів з кожної з груп а також проведено емпіричне дослідження за трьома методиками. Було обрано провести анкетування серед зазначених двох груп з метою проведення порівняльного аналізу отриманих результатів.

Порівнюючи дітей ВПО з дітьми, які не зазнали переміщення, ми можемо точніше визначити, які з цих труднощів є результатом саме переміщення, а не

загальних вікових змін. Контрольна група дітей, які не проходили через внутрішнє переміщення, слугує для нас своєрідним еталоном, з яким ми співвідносимо показники дітей ВПО. Якщо певні особливості в поведінці, емоційному стані чи соціальних навичках виявляються лише у дітей ВПО, ми можемо зробити висновок, що ці особливості зумовлені саме досвідом переміщення. Таким чином, наше порівняння спрямоване на глибше розуміння того, як внутрішнє переміщення впливає на дітей, що допомагає розробляти більш ефективні заходи підтримки та адаптації для цієї вразливої групи. Ми прагнемо не просто зафіксувати загальні особливості дитячого віку, а саме виділити ті фактори, які потребують особливої уваги у випадку дітей ВПО.

Для забезпечення опитування створено комфортні умови для взаємодії з учасниками. Для всіх учасників було гарантовано повну конфіденційність наданої інформації, з дотриманням всіх вимог щодо проведення емпіричного дослідження.

3. **Аналітико-узагальнюючий.** Цей етап націлено на організацію та систематизацію накопичених даних, а також на їх узагальнення, порівняння та безпосередню інтерпретацію результатів експериментальної та контрольної груп.

Дослідження включало два блоки: констатуючий та формуючий експерименти, під час яких отримані висновки були оброблені та проаналізовані за допомогою математико-статистичних методів.

До констатувального етапу емпіричного дослідження було застосовано наступні психодіагностичні методики:

- **Методика визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана** [64, с. 197]. Отримані результати класифікуються за показниками:
  - *Адаптованість* - Учні, які адаптовані, мають гармонійні відносини з навколишнім середовищем, включаючи шкільне життя. Вони

відчувають себе комфортно в школі, успішно впорядковуються з викликами навчання та соціальних взаємин.

- *Неадаптованість* - Це учні, які знаходяться в процесі адаптації, але цей процес не викликає у них негативних переживань. Вони ставляться позитивно до навчання, хоча можуть потребувати часу на підлаштування до нового середовища та ритму шкільного життя.
- *Дезадаптованість* - Учні, які дезадаптовані, мають порушену гармонію з навколишнім середовищем, що може включати як шкільне, так і особисте життя. Вони можуть виявляти непокірність щодо навчальних завдань, бути нецікавими у заняттях, потребувати постійного контролю та підтримки з боку вчителів і батьків. Їх працездатність може залежати від систематичних перерв для відпочинку.

- **Тест шкільної тривожності Філіпса** [19]. Дану методику було розроблено у 1978 році Біманом Філіпсом. Тест складається з 58 запитань із варіантами відповіді «так» або «ні». Дана методика направлена на визначення рівня та характеру шкільної тривожності, у дітей шкільного віку. Таким чином, методика представлена 8 шкалами:
  - *Загальна тривожність у школі* відповідає за загальний рівень тривожності внутрішньо переміщеної дитини, що безпосередньо пов’язана з її шкільною діяльністю. Відповідає за загальний емоційний стан дитини у школі, що слідує з її різних видів включеності та взаємодій у шкільному середовищі. Цій шкалі відповідає 22 питання.
  - *Переживання соціального стресу* демонструє коливання у емоційному стані дитини, що формується на основі її взаємодії з соціальним середовищем (переважно з однокласниками). Цій шкалі відповідає 11 питань.
  - *Фрустрація потреби в досягненні успіху* вказує на негативні фактори, що впливають на загальний стан дитини, впливають на її потенціал у досягнені позитивних результатів та успіху. Цій шкалі відповідає 13 питань.

- *Страх самовираження* відповідає за негативні показники, які мають вплив на загальне саморозкриття дитини, на її особистісний розвиток, та на її самопрезентацію у суспільстві. Цій шкалі відповідає 6 питань.
- *Страх ситуації перевірки знань* вказує на виникнення тривожності та негативного ставлення у дитини, внаслідок виникнення ситуації перевірки (особливо публічної) знань. Цій шкалі відповідає 6 питань.
- *Страх невідповідності очікуванням оточення* демонструє виникнення негативної тенденції, під впливом невідповідності соціально-прийнятним стандартам, формування орієнтації значення оцінки інших членів соціуму, що викликає тривожність у невідповідності надуманим очікування суспільства. Цій шкалі відповідає 5 питань.
- *Низька фізіологічна опірність стресові* вказує на наявність певних психофізіологічних особливосте дитини, що обумовлюють слабку здатність до опору ситуаціям, що викликають стрес. Виражається у слабкій здатності дитини до пристосування та вирішення стресової ситуації. Цій шкалі відповідає 5 питань.
- *Проблеми і страхи у стосунках з учителями* виражається у виникненні негативних аспектів при взаємодії з дорослими людьми у школі, проявляється у труднощах у спілкуванні і побудові якісної комунікації, що обумовлено виникненням проблем та деструктивної реакції на взаємодію зі старшими людьми у суспільстві. Цій шкалі відповідає 8 питань.

- **Багатовимірний опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд (в адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В.) [2].** Даний опитувальник було розроблено Карлом Роджерсом та Розалінд Даймонд у 1954 році. Він включає 101 твердження із варіантами відповіді «так» або «ні». Опитувальник направлений на виявлення ступеня соціально-психологічної адаптації респондентів (у нашому

дослідженні на вибірку дітей внутрішньо переміщених осіб). Отже, методика представлена 8 шкалами (6 основних та 2 додаткових):

- *Адаптивність* відповідає за рівень готовності особи пристосовуватись до соціального оточення (для нашої вибірки - до соціального середовища у новому місці проживання). Окрім цього, даний чинник вказує на рівень інтеграції внутрішньо переміщених дітей до нових умов їх соціального оточення. Цій шкалі відповідає 68 питань.
- *Прийняття себе* вказує на ставлення індивіда до самого себе. Даний чинник є важливим для перевірки ступеня стосунків індивіда з власним «Я». Прийняття себе слугує основною для самореалізації індивіда, його розвитку та вдосконалення самого себе. Цій шкалі відповідає 18 питань.
- *Прийняття інших* відповідає ставленню індивіда до його соціального оточення, виражається у його прийнятті людей такими які вони є. Даний чинник відповідає за сприйняття переміщеною дитиною осіб в її новому навколишньому середовищі. Цій шкалі відповідає 13 питань.
- *Емоційний комфорт* вказує на рівень психоемоційний стан індивіда, його суб'єктивне усвідомлення себе в контексті власного стану та психологічне благополуччя. Окрім цього, даний чинник є важливим для перевірки стану емоційного самопочуття дитини ВПО. Цій шкалі відповідає 14 питань.
- *Інтернальність* індивіда відповідає за самостійність індивіда та його рівень відповідальності, яку він готовий брати за власні дії. Цей чинник також відповідає за внутрішню опору індивіда, за його схильність брати відповідальність на себе або навпаки перекладати її на когось іншого. Цій шкалі відповідає 22 питання.
- *Домінантність* демонструє прояв керівницьких та лідерських якостей серед інших осіб з соціального середовища індивіда. Може проявлятися у поведінці внутрішньо переміщеної дитини серед однолітків та інших членів

суспільства, з якими вона вступає у соціальну взаємодію. Цій шкалі відповідає 9 питань.

- *Ескапізм* вказує на дезадаптивну та непродуктивну схильність індивіда до втечі від реальності, яка може проявлятися як в буквальному сенсі втечі від певної проблемної та стресової ситуації так і у втечі у віртуальний світ шляхом ігрової залежності або вживання психоактивних речовин. Цій шкалі відповідає 5 питань.
- *Щирість* демонструє рівень правдивості серед зібраних статистичних даних, оскільки деякі питання можуть мати відповіді, які збігаються. Таким чином, представлено межу щирості, де показники 0 – 5 відповідають межі, а за межею, тобто більше 5, вказує на нещирі аспекти відповідей індивіда, його невмотивованість або навпаки прагнення до надання відповідей, які вважаються більш соціально-прийнятими у суспільстві. Цій шкалі відповідає 9 контрольних тверджень.

4. Розробка та апробація програми покращення рівня соціальної адапатції дітей ВПО. Програма розкривається в трьох розділах, де планування дослідження включало кроки, такі як вибір експериментальної групи, апробація програми через тренінгову діяльність, підсумкова зустріч з ретестуванням за вхідними методиками та інтерпретація результатів.

Слідуючи з цього можна дійти до підсумку, що аналіз емпіричного дослідження, яке досліджувало рівень соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб, показав, що завдяки ретельності в підготовці дослідної частини, вибірка відповідала всім критеріям. Отримані дані з обробки результатів дослідження були обчислені за допомогою статистичних програм, де ми визначали середні значення, будували діаграми та створювали таблиці кореляційних зв'язків за Спірменом.

2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження соціальної адаптації дітей ВПО

Дана частина нашого дослідження направлена на аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження соціальної адаптації дітей ВПО. За результатами проведеного анкетування до нашого дослідження залучило дітей віком від 8 до 17 років з різних міст України та закордонних локацій. Зокрема, учасники проживають у таких містах: Миколаїв, Вінниця, смт. Коцюбинське, Ужгород, Тернопіль, Муровані Курилівці, Львів, Нітра, Київ, Івано-Франківськ, Ворохта, Звягель, Рівне, Одеса, Житомир, Щецин, Любомль, Луцьк та Ямпіль (Вінницька обл.).

Відповідно до питання чи планує сім’я ВПО поверхатися, були отримані наступні результати:

- Приблизно 37% сімей виражають плани повернутися у своє рідне місто. Це може свідчити про їхню зв'язаність з рідним містом, прагнення повернутися до рідних та друзів, або надію на поліпшення ситуації в місці їхнього походження.
- Приблизно 46% сімей не мають чіткого рішення щодо повернення у рідне місто. Це може бути пов'язано з непевністю стосовно економічної та соціальної ситуації в їхньому рідному місті, або з різними можливостями та обставинами, які потребують уважного розгляду.
- Приблизно 18% сімей заявляють, що не мають куди повертатися. Це може бути зумовлено знищенням житла або інфраструктури у їхньому рідному місті, втратою зв'язків або родини, або недостатньою стабільністю, щоб повернутися.

В результаті анкетування було виявлено:

- Приблизно третина дітей ВПО (31.82%) не бере участі в гуртковій роботі. Це може бути пов'язано зі складнощами, які виникли внаслідок війни,

такими як економічні або соціальні труднощі, або недоступність певних позашкільних програм.

- Приблизно 18.18% дітей, які раніше відвідували гуртки, зараз не беруть участь у них. Це може вказувати на зміни в інтересах дітей або на труднощі, пов'язані з воєнними подіями, які обмежили їхню можливість участі.
- Порівняно з контрольною групою, діти з воєнним досвідом (ВПО) мають трохи більшу ймовірність змінити навчальний заклад (45.45% проти 33.33%). Це може бути пов'язано з переїздами, змінами в умовах життя або іншими факторами, що виникають у зоні конфлікту.

Основна задача нашої роботи була безпосередньо спрямована на вивчення факторів, що впливають на процес адаптації, а також на аналіз отриманих даних з метою отримання важливих висновків щодо потреб та проблем цієї вразливої категорії дітей. Дані було отримано шляхом опитування за методиками Фурмана, Філіпса та Роджерса-Даймонд, про які було зазначено раніше.

Першою методикою яку ми використовували у проведенні нашого дослідження була методика визначення особистісної адаптованості школярів за А. Фурманом [64, с. 197]. Вона полягає у визначенні рівня адаптивності респондентів. За допомогою отриманих даних ми змогли порівняти рівень адаптивності дітей ВПО та контрольної групи, що являла собою дітей не ВПО (див. Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняння рівнів особистісної адаптованості школярів між дітьми ВПО та контрольною групою (дітьми не ВПО)

Значення	Показник адаптивності	Ступінь адаптивності
Діти ВПО	37	Дезадаптованість (ситуативний)
Контрольна група	51.96	Неадаптованість (неочевидний)

Наведені показники адаптивності є усередненими серед групи вибірки. Отримані результати вказують на те, що загальний рівень респондентів що належать до групи дітей внутрішньо переміщених осіб є нижче норми, що відповідно до методики А. Фурмана відповідає ступеню ситуативної дезадаптованості. Середній показник контрольної групи вказує на те, що діти, які не зазнали внутрішньо переміщення мають вищий показник адаптованості. За методикою Фурмана, отриманий результаті відповідає ступеню неочевидної неадаптованості.

Оскільки обидві групи мають показники нижчі за рівень адаптованості, можна дійти до висновку, що обидві групи не відчувають себе на сто відсотків комфортно у своєму соціальному середовищі. З можливих чинників, які впливають на соціальне середовище дітей можуть бути вікові особливості даних груп, що зумовлюють труднощі адаптації. Окрім цього, занижені показники можуть бути викликані дією зовнішніх чинників, такі як бойові дії в країні. Війна могла зумовила зміну умов життя, що відповідає низькому рівню адаптації обох груп дітей.

Для більш точного аналізу отриманих результатів, розглянемо розподіл найвищих та найнижчих значень показників кожної з груп вибірки (див. Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл максимальних та мінімальних результатів особистісної адаптованості серед дітей ВПО

Значення	Показник адаптивності	Ступінь адаптивності
Максимальне	75	Адаптованість (максимальний)
Мінімальне	-20	Неадаптованість (супер-критичний)

Складаючи середній показник значень 37, результати особистісної адаптованості школярів розподілились на широкому спектрі між значень -20 та 75. Максимальний показник демонструє, що не всі респонденти серед дітей ВПО мають низький рівень адаптованості, оскільки показник 75 відповідає максимальному ступеню адаптованості. Найнижчий рівень серед респондентів показав супер-критичний ступень неадаптованості, що відповідає значенню -20.

Водночас, показники контрольної групи становлять продемонстрували інші результати (див. Табл. 2.3). Максимальне значення серед дітей, що не змінювали місце проживання з початку повномасштабного вторгнення набрав показник 75 – максимальний позитивний показник за методикою Фурмана. Проте мінімальне значення контрольної групи було значно вище у порівнянні з дітьми ВПО, оскільки воно відповідало показнику 17.

Таблиця 2.3

Розподіл максимальних та мінімальних результатів особистісної адаптованості серед контрольної групи (дітей не ВПО)

Значення	Показник адаптивності	Ступінь адаптивності
Максимальне	75	Адаптованість (максимальний)
Мінімальне	17	Неадаптованість (критичний)

Для кращого порівняння ми зібрали результати усіх респондентів з обох груп, щоб візуально продемонструвати різницю у значенні показників (див. Рис. 2.1).

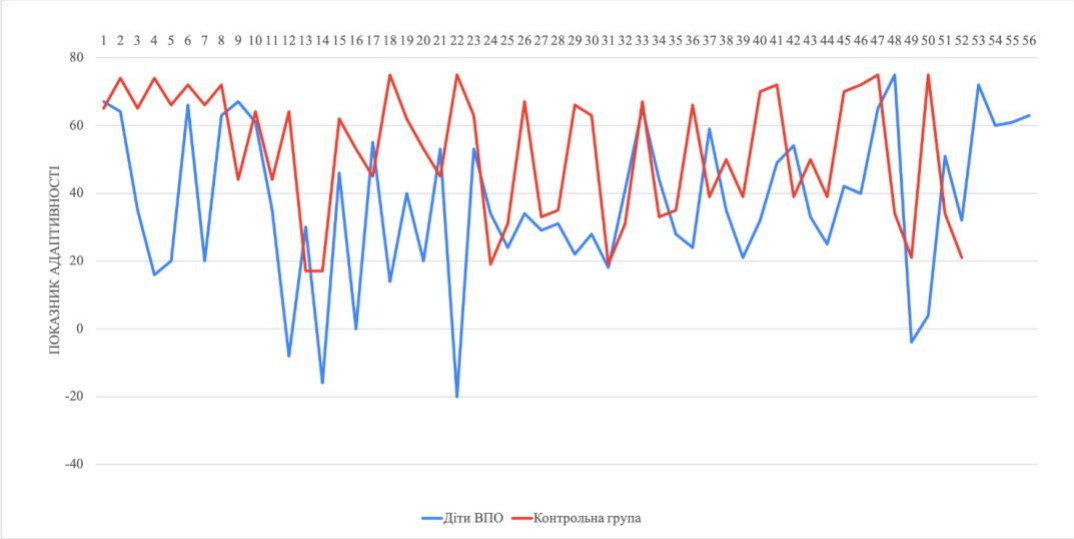

Рис. 2.1 **Порівняння розподілу результатів особистісної адаптованості серед дітей ВПО та контрольної групи.**

Відповідно до наведених результатів можна помітити загальну тенденцію. Візуальна інтерпретація результатів методики Фурмана свідчить, що діти ВПО загалом мають нижчі показники ніж респонденти контрольної групи. В даному випадку, нижчий рівень показників свідчить про низький рівень адаптації дітей ВПО, що проявляється в якості неадаптованості та дезадаптованості. Контрольна група продемонструвала більшу кількість високих результатів, що відповідають адаптованості дітей. В той час як серед внутрішньо переміщених осіб, навпаки, показали популярнішими були низькі показники, серед яких можна помітити декілька від'ємних значень.

Для кращого розуміння соціальної адаптації дітей ВПО розглянемо результати тесту шкільної тривожності Філіпса [19]. Спочатку ми порівняли отримані показники шкільної тривожності між дітьми ВПО та контрольною групою (див. Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Порівняння показників шкільної тривожності дітей ВПО та контрольною групою

Діти ВПО	Контрольна група	Показники
7.1	7.8	Загальна тривожність у школі
32.1	35.5	% загальної тривожності у школі
3.4	2.9	Переживання соціального стресу
31.2	26.2	% переживання соціального стресу
4.7	4.5	Фрустрація потреби в досягненні успіху
36	34.6	% фрустрації потреби в досягненні успіху
3.1	3	Страх самовираження
52.1	50.6	% страху самовираження
2.3	2.4	Страх ситуації перевірки знань
37.8	40.4	% страху ситуації перевірки знань
2.2	2	Страх невідповідності очікуванням оточення
43.2	40.8	% страху невідповідності очікуванням оточення
1.4	1.6	Низька фізіологічна опірність стресові
27.1	32.3	% низької фізіологічної опірності стресові
2.8	3.5	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
34.8	43.3	% проблем і страхів у стосунках з учителями

Загальний профіль показників шкільної тривожності демонструє, те що більшість з них знаходиться у межах норми. Відповідно до тесту Філіпса, найвищий відсоток розбіжності зі значенням норми можна побачити у показника, що відповідає за страх самовираження. Проте, оскільки у контрольної групи результати не сильно відрізняється, можна узагальнити, що в даному випадку страх самовираження проявляється як характерна риса для дітей шкільного віку.

Для кращого порівняння та виявлення загальної тенденції між результатами дітей ВПО та контрольної групи, пропонуємо розглянути загальний розподіл показників (у %) у вигляді діаграми (див. Рис. 2.2).

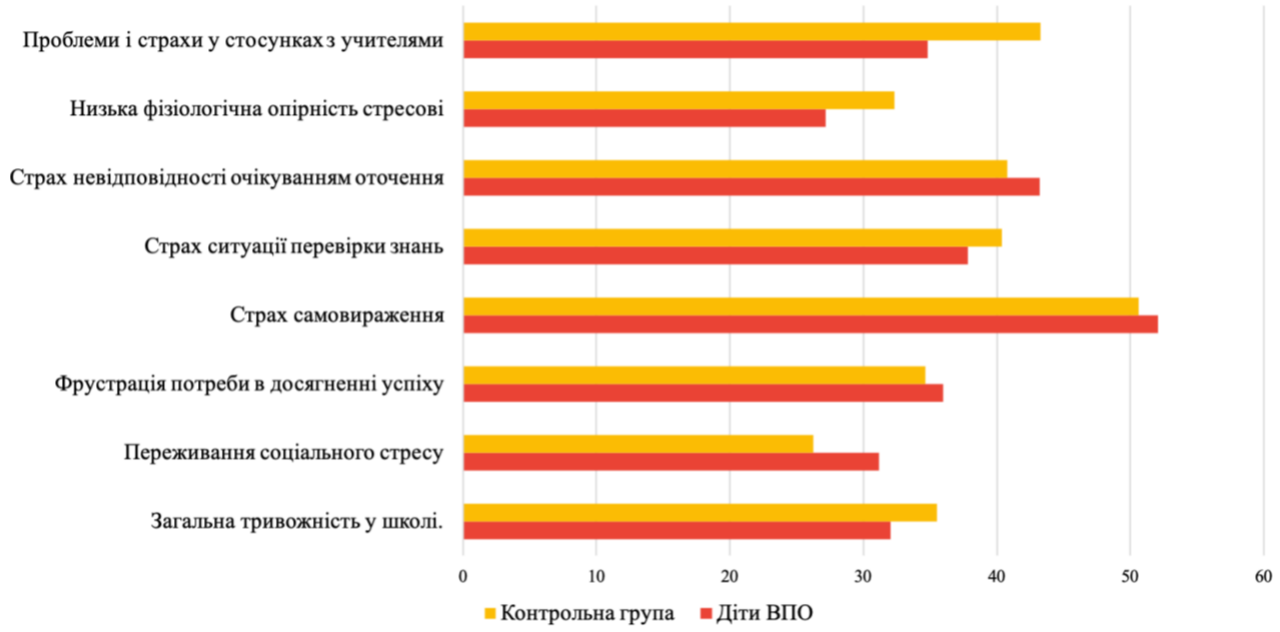

Рис. 2.2 **Порівняння розподілу результатів показників шкільної тривожності між дітьми ВПО та контрольною групою (у%)**

Візуальна інтерпретація демонструє, що з восьми показників чотири демонструють, що діти ВПО мають дещо більші прояви тривожності ніж контрольна група у наступних показниках: страх невідповідності очікуванням оточення; страх самовираження; фрустрація потреби в досягнені; та переживання соціального стресу. Проте чотири інших показники навпаки, демонструють що контрольна група має вищі прояви тривожності у таких категоріях як: проблеми і страхи у стосунках з учителями; низька фізіологічна опірність стресові; страх ситуації перевірки знань; та загальна тривожність;

Таким чином, отримані результати є приблизно однаковими і не надають значної інформації для визначення певних підсумків. Для кращого порівняння змінних, розглянемо розподіл найвищих та найнижчих значень показників кожної з груп вибірки (див. Табл. 2.5 та 2.6).

Таблиця 2.5

Розподіл значень показників шкільної тривожності дітей ВПО (у %)

Значення	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в досягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Максимальне	90.9	81.8	69.2	100	100	100	80	75
Мінімальне	0	0	7.7	0	0	0	0	0

Діти ВПО демонструють широкий спектр реакцій на різні аспекти шкільної тривожності, від повної відсутності тривоги до максимального рівня стресу. Цей розподіл вказує на індивідуальні відмінності у переживанні стресових ситуацій і підкреслює важливість індивідуалізованого підходу в підтримці та допомозі таким дітям у шкільному середовищі.

Таблиця 2.6

Розподіл значень показників шкільної тривожності контрольної групи, що не належать до ВПО (у %)

Значення	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в досягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Максимальне	90.9	54.5	69.2	100	100	100	80	87.5
Мінімальне	0	0	15.4	0	0	0	0	12.5

Діапазон значень (від мінімального до максимального) вказує на велику варіативність у переживаннях дітей не ВПО. Деякі діти можуть зовсім не відчувати тривожності або страху, тоді як інші можуть відчувати їх на дуже високому рівні.

Порівняння максимальних та мінімальних значень між двома групами продемонструвало, що обидві групи дітей можуть мати високий рівень загальної тривожності, страху самовираження, страху перевірки знань та страху невідповідності очікуванням оточення. Діти ВПО демонструють значно вищі максимальні значення переживання соціального стресу порівняно з дітьми не ВПО, що може бути наслідком їхньої складнішої соціальної адаптації. Показник фрустрації потреби в досягненні успіху має однакові максимальні значення у обох груп, але мінімальні значення свідчать про те, що деякі діти ВПО можуть менше відчувати фрустрацію щодо досягнення успіху, ніж їхні однолітки у контрольній групі. Діти, що не належать до ВПО демонструють дещо вищі максимальні значення проблем і страхів у стосунках з учителями, тоді як мінімальні значення цього показника у дітей ВПО значно нижчі. Незважаючи на те, що результати обох груп знаходяться приблизно в однаковому діапазоні, ми можемо спостерігати загальну тенденцію в тому, що максимальну показники внутрішньо переміщених дітей є дещо вищими, ніж показники дітей, які не зазнали переміщення. Узагальнюючи, отримані результати свідчать про те, що рівень показників шкільної тривожності у дітей ВПО є здебільшого вищий, аніж у контрольної групи.

Наступним кроком, ми розглянемо усереднені загальні показники, які було отримано з проведення діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд, у адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В. (див. Табл. 2.7) [2]. Для початку, порівняємо результати дітей внутрішньо переміщених осіб з результатами контрольної групи.

Таблиця 2.7

Порівняння показників соціально-психологічної адаптованості ВПО та контрольної групи

Діти ВПО	Контрольна група	Показники
37.4	42	Адаптивність
55	61.8	% адаптивності
12.4	13.6	Прийняття себе
69.1	75.4	% прийняття себе
7.9	9	Прийняття інших
60.6	69.5	% прийняття інших
7.6	8.4	Емоційний комфорт
54.2	60.2	% емоційного комфорту
12.3	13.5	Інтернальність
55.9	61.5	% інтернальності
4.3	4.8	Домінантність
47.2	52.6	% домінантності
2.5	2.5	Ескапізм
49.6	49.2	% ескапізму
3.1	4.3	Адекватність самооцінки

Загальна характеристика показників свідчить, що діти з контрольної групи показують вищі середні значення адаптивності (42) порівняно з дітьми ВПО (37.4). Це вказує на те, що діти, що не є ВПО краще адаптуються до шкільного середовища. Показники адаптивності підтверджують, що діти з контрольної групи загалом мають кращу соціально-психологічну адаптацію. Також, результати контрольної групи показують вищі рівні прийняття себе (13.6) та прийняття інших (9) порівняно з дітьми ВПО (12.4 та 7.9 відповідно). З цього можна визначити, що діти не ВПО мають кращі навички самоприйняття та прийняття інших. Окрім цього, діти, що не належать до внутрішньо переміщених осіб мають вищі показники емоційного комфорту (8.4 у порівнянні з дітьми ВПО 7.6). Ми також можемо спостерігати, що діти з контрольної групи демонструють вищі рівні інтернальності (13.5) та домінантності (4.8) порівняно з дітьми ВПО

(12.3 та 4.3 відповідно). Показники ескапізму у дітей ВПО (2.5) та дітей не ВПО (2.46) майже однакові. В цьому контексті, що обидві групи дітей можуть використовувати стратегії ескапізму для уникнення стресу.

Для кращого порівняння результатів дітей ВПО та контрольної групи за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд, у адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В. було виявлено розподіл найвищих та найнижчих значень показників кожної з груп вибірки (див. Табл. 2.8 та 2.9).

Таблиця 2.8

Розподіл значень результатів дослідження показників соціально-психологічної адаптації дітей ВПО (у %)

Значення	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Інтернальність	Домінантність	Ескапізм
Максимальне	79.4	100	92.3	85.7	86.4	88.9	100
Мінімальне	13.2	11.1	7.7	0	9.1	11.1	0

Таблиця 2.9

Розподіл значень результатів дослідження показників соціально-психологічної адаптації контрольної групи (у %)

Значення	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Інтернальність	Домінантність	Ескапізм
Максимальне	89.7	100	100	100	95.5	100	100
Мінімальне	25	38.9	23.1	7.1	22.7	0	0

Для ґрунтовності отриманих даних, було вирішено провести аналіз кореляційних зв’язків серед різних показників працюючи з даними, які було отримано на емпіричному етапі дослідження, при опитуванні дітей ВПО. Було виявлено кореляційні зв’язки між показниками, проте також важливо зазначити що не всі показники мають кореляційні зв’язки, оскільки не всі кореляції є статистично значущими. Статистична значущість — це концепція в статистиці, яка дозволяє дослідникам визначати, чи є спостережувані результати достатньо сильними, щоб відкинути нульову гіпотезу [30, с. 87]. Нульова гіпотеза зазвичай передбачає відсутність ефекту або зв'язку між змінними, і її відхилення свідчить про те, що отримані дані надають достатньо підстав для припущення про наявність реального ефекту. Для нашого дослідження було критичним визначити які змінні корелюють, а у яких кореляція не має статистичної значущості. Ключовий показник для визначення статистичної значущості — це p-значення (p-value). P-значення вказує на ймовірність отримання результатів, подібних до спостережуваних, за умови, що нульова гіпотеза є вірною. Якщо p-значення менше 0.05, це означає, що ймовірність отримання таких результатів випадковим чином є меншою за 5%. Тобто, за стандартами багатьох статистичних досліджень, такі результати вважаються статистично значущими. Це дозволяє нам з впевненістю стверджувати, що виявлений ефект або зв'язок дійсно існує, а не є випадковістю.

Першим кроком було визначення кореляцій показників за методикою Філіпса [19], даний аналіз був направлений на виявлення наявності та характеру взаємодії між різними показниками даної методики, а саме: загальна тривожність у школі; переживання соціального стресу; фрустрація потреби в осягненні успіху; страх самовираження; страх ситуації перевірки знань; страх невідповідності очікуванням оточення; низька фізіологічна опірність стресові; та проблеми і страхи у стосунках з учителями (див. Табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Кореляційні зв’язки показників шкільної тривожності дітей ВПО

	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в осягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові
Переживання соціального стресу	0.399						
Фрустрація потреби в досягненні успіху	0.659	0.686					
Страх самовираження	0.566	0.271	x				
Страх ситуації перевірки знань	0.914	0.360	0.557	0.557			
Страх невідповідності очікуванням оточення	0.774	0.387	0.668	0.485	0.699		
Низька фізіологічна опірність стресові	0.428	x	x	x	0.438	x	
Проблеми і страхи у стосунках з учителями	0.719	0.433	0.767	0.281	0.685	0.595	x

Проведений аналіз кореляційних зв’язків допомагає встановити які з показників мають найвищий статистичний зв’язок. Кореляційні зв’язки які не мають статистичну значущість було позначено відміткою «х». Кореляція вказує на силу і напрямок зв'язку між двома змінними. Вона вимірюється за допомогою коефіцієнта кореляції r, який може мати значення від -1 до 1. Відсутність значущих кореляцій або наявність слабких кореляцій може вказувати на те, що між цими змінними немає сильного або прямого зв'язку.

Найсильніший кореляційний зв’язок позитивного напрямку було виявлено між показниками загальної тривожності у школі та страхом ситуації перевірки знань (r=0.914). Ця кореляція вказує на те, що учні з високим рівнем тривожності у школі також мають сильний страх перед перевірками знань. Це може бути пов'язано з тим, що ситуаційні перевірки знань є одними з найбільш стресових моментів у школі, безпосередньо впливаючи на рівень тривожності. Окрім цього, було виявлено високий кореляційний зв’язок, який вказував, що загальна тривожність у школі часто пов'язана зі страхом невідповідності очікуванням оточення (r=0.774), наприклад, вчителів та батьків. Учні, які бояться не відповідати цим очікуванням, зазвичай більше хвилюються щодо своєї успішності у навчанні. Показник загальної тривожності у школі також має тісний зв’язок з показником проблем і страхів у стосунках з учителями (r=0.719). Сильна позитивна кореляція між цими показниками може вказувати на те, що учні, які мають проблеми у стосунках з учителями, більш схильні до тривожності у школі. Напружені стосунки можуть спричинити додатковий стрес і тривожність. Показник фрустрації потреби досягнення успіху та проблем і страху у стосунках з учителями мають сильну кореляцію позитивного характеру (r=0.767). Це можна пояснити тим, що високий рівень фрустрації у досягненні успіху може бути пов'язаний із напруженими стосунками з учителями, які можуть бути як причиною, так і наслідком цієї фрустрації. Учні, які не можуть досягти успіху, можуть відчувати більший тиск і проблеми у взаємодії з учителями. Кореляцію середньої сили позитивного характеру також демонструють показник ситуації страху перевірки знань та показник страху невідповідності очікуванням оточення (r=0.699). Даний зв’язок вказує на те, що страх ситуації перевірки знань часто поєднується зі страхом не відповідати очікуванням оточення. Учні можуть боятися перевірок знань, тому що бояться не виправдати очікування своїх вчителів або батьків. Окрім цього, показник фрустрації потреби досягнення успіху також має помірний позитивний зв’язок з показником переживання

соціального стресу (r=0.686). Високий рівень соціального стресу може призводити до фрустрації у досягненні успіху, оскільки учні можуть відчувати тиск з боку соціального оточення, що впливає на їх здатність досягати поставлених цілей. Також, середній зв’язок позитивного напрямку можемо спостерігати серед показників страху ситуації перевірки знань та показником проблем і страхів у стосунках з учителями (r=0.685). Це може бути пов'язано з тим, що вчителі є тими, хто оцінює знання учнів, що підвищує рівень тривожності та страху перед перевірками. Було також виявлено помірний позитивний зв’язок між показником фрустрації потреби досягнення успіху та страхом невідповідності очікуванням оточення (r=0.668). Це вказує на те, що учні, які не можуть досягти бажаних результатів, бояться розчарувати тих, хто на них покладається. Крім того, показники загальної тривожності у школі та фрустрації потреб в досягненні успіху мають сильну кореляцію позитивного напрямку (r=0.659). Такий високий кореляційний зв'язок вказує на те, що учні з високою загальною тривожністю в школі також часто відчувають фрустрацію через незадоволені потреби в досягненні успіху. Це може бути пов'язано з тим, що тривожні учні, які бояться невдач, можуть відчувати більше тиску і розчарування, коли не досягають бажаних результатів. Також, співвідношення між показниками загальної тривожності у школі та показником страху самовираження також демонструє високий показник позитивної кореляції (r=0.566). Висока кореляція між цими показниками свідчить про те, що учні з високою тривожністю в школі часто бояться самовираження. Вони можуть відчувати страх перед тим, що їхні думки або дії будуть негативно оцінені, що підвищує їхню тривожність. Окрім того, ми можемо спостерігати середню кореляцію у показників фрустрації потреб в досягненні успіху та страхом ситуації перевірки знань (r=0.557). Ця кореляція вказує на те, що учні, які відчувають фрустрацію в досягненні успіху, часто бояться ситуацій перевірки знань. Це може бути тому, що такі ситуації є критичними моментами, коли учні відчувають тиск довести свій успіх. Окрім

цього, слід підкреслити взаємодію між показниками страху самовираження та страхом ситуації перевірки знань (r=0.557). Зв’язок такого характеру може бути викликаний під впливом того, що можливо діти бояться перевірки знань тому, що бояться демонструвати власні здібності та знання. Такий результат може бути обумовлений страхом перед помилками і прагненням їх уникнути. Маємо також відзначити зв’язок між показниками переживання соціального стресу та проблемами і страхами у стосунках з учителями, що має зв’язок помірної сили позитивного напрямку (r=0.433). Це можна пояснити тим, що соціальний стрес може виникати через проблеми у стосунках з учителями, що додатково впливає на загальний рівень стресу і тривожності у школі. Це свідчить про те, що міжособистісні конфлікти можуть значно впливати на соціальне благополуччя учнів.

Інші показники мають слабші кореляції, або не корелюють (мають p-значення більше ніж 0.05, це означає, що немає статистично значущого зв'язку між цими показниками на рівні довіри 95%). Було визначено що кореляція відсутня у наступних показників: низька фізіологічна опірність стресові та переживання соціального стресу; фрустрація потреби в осягненні успіху та страх самовираження; фрустрація потреби в осягненні успіху та низька фізіологічна опірність стресові; страх самовираження та низька фізіологічна опірність стресові; страх невідповідності очікуванням оточення та низька фізіологічна опірність стресові; низька фізіологічна опірність стресові та проблеми і страхи у стосунках з учителями. Наприклад, відсутність статистично значущої кореляції між показниками низької опірності та переживанням соціального стресу свідчить про те, що дані показники можуть бути незалежними один від одного. Це може бути через те, що фізіологічна реакція на стрес є більш індивідуальною і не завжди відображає соціальний стрес. Відсутність кореляції може також бути зумовлена тим, якщо інші фактори або змінні, які не були включені в аналіз, можуть впливати на взаємозв'язок між цими показниками. Важливо враховувати

контекст і специфіку кожної змінної, а також можливі індивідуальні відмінності, які можуть впливати на результати. Таким чином, можна визначити які показники мають взаємозв’язок та корелюють між собою, а які ні.

Отже, результати дослідження показали досить сильний зв'язок між загальною тривожністю учнів та страхом ситуації перевірки знань. Здається, що учні, які загалом стурбовані в школі, частіше відчувають тривогу перед іспитами та тестами. Це може вказувати на те, що їхні емоційні стани взаємопов'язані та впливають один на одного. Крім цього, висока кореляція між тривожністю та соціальним стресом є цікавою спостереженням. Здається, що учні, які відчувають тривогу, частіше мають проблеми у взаємодії з оточуючими. Можливо, це може бути пов'язано зі страхом перед відвертістю або оцінкою власної особистості. Окрім цього, важливою складовою є висока кореляція між фрустрацією у досягненні успіху та соціальним стресом. Це може вказувати на те, що учні, які відчувають фрустрацію в навчанні, можуть також стикатися з проблемами у соціальних взаємин. Можливо, вони відчувають себе незручно у спілкуванні з іншими через власні неуспіхи або відмінності. Ми також визначили зв'язок між тривожністю та страхом самовираження. З цього слідує, що учні, які стурбовані загалом, також можуть боятися висловлювати свої думки або ідеї. Це може мати важливе значення для розвитку позитивного середовища, де учні почуваються впевненими у висловленні власних думок та ідей.

Отже, ці результати демонструють складні взаємозв'язки між емоційним станом, соціальними факторами та успішністю у навчанні учнів. Можна виокремити загальну тенденцію взаємозв'язку між емоційним станом учнів та їхнім соціальним середовищем. Здається, що тривожність, фрустрація та страх перевірки знань часто пов'язані не лише з навчальними аспектами, але і з соціальними взаєминами. Учні, які відчувають тривогу або фрустрацію, частіше мають проблеми в соціальній взаємодії та стикаються зі стресом у спілкуванні з оточуючими. Це може впливати на їхній успіх у навчанні та загальний емоційний

стан. Таким чином, дослідження кореляційних зв'язків вказує на важливість створення сприятливого та підтримуючого навчального та соціального середовища для учнів, щоб сприяти їхньому емоційному та навчальному розвитку.

Наступним кроком було виконано аналіз кореляційних зв’язків серед різних показників багатовимірного опитувальником діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд (в адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В.) [2]. Відповідно до цього було визначено характер взаємодії між різними показниками (див. Табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Кореляційні зв’язки показників соціально-психологічної адаптації дітей ВПО

	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Інтернальність	Домінантність
Прийняття себе	0.847					
Прийняття інших	0.782	0.623				
Емоційний комфорт	0.841	0.708	0.654			
Інтернальність	0.803	0.603	0.536	0.562		
Домінантність	0.631	0.481	0.407	0.508	0.459	
Ескапізм	-0.492	-0.425	-0.238	-0.408	-0.409	-0.522

Отримані результати демонструють значну кількість зв’язків між показниками. Найвищий кореляційний зв’язок було виявлено між показником адаптивності та показником прийняття себе, вони мають сильну кореляцію позитивного напрямку (r=0.847). Такий високий кореляційний зв'язок вказує на те, що діти, які добре адаптуються до різних життєвих ситуацій, також мають високу самооцінку і приймають себе. Це може бути пов'язано з тим, що здатність

до адаптації часто потребує впевненості в собі та своїх можливостях, що підвищує рівень самосприйняття. Також, співвідношення між показниками адаптивності та емоційного комфорту демонструє високий показник позитивної кореляції (r=0.841). Висока кореляція між цими показниками свідчить, що здатність до адаптації пов’язана з емоційним комфортом дітей. Відповідно, адаптивні діти легше пристосовуються до змін і викликів, що знижує рівень стресу і підвищує загальний емоційний комфорт. Окрім того, ми можемо спостерігати сильну кореляцію між показниками адаптивності та інтернальності (r=0.803). Ця кореляція вказує на те, що діти, які добре адаптуються, часто відчувають контроль над своїм життям (інтернальність). Це може бути обумовлено тим, що адаптивні люди впевнені в своїй здатності впливати на події, що відбуваються навколо них. Маємо також відзначити взаємозв'язок між прийняттям себе та емоційним комфортом (r=0.708). Це відповідає тому, що діти, які приймають себе, відчувають більший емоційний комфорт і навпаки. Таким чином можна визначити, що самоприйняття знижує внутрішній конфлікт і сприяє внутрішньому спокою, що підвищує емоційний комфорт. Зв’язок між показниками адаптивності та прийняття інших також демонструє високий показник позитивної кореляції (r=0.782). Цей зв’язок передбачає, що показники є взаємопов’язані. Наприклад, що здатність адаптуватися передбачає відкритість до нових досвідів і людей, що сприяє позитивному ставленню до інших. Також показники прийняття інших та емоційного комфорту демонструють значну кореляцію позитивного напрямку (r=0.654). Це обумовлено тим, що позитивне ставлення до інших людей сприяє гармонійним міжособистісним відносинам, що підвищує загальний емоційний комфорт. Окрім того, ми можемо спостерігати значну кореляцію між показниками адаптивності та домінантності (r=0.631). Відповідно, показники є пов’язаними, що може мати прояв у тому, що адаптивні люди більш впевнені у своїх силах, що дозволяє їм брати на себе відповідальність і керувати іншими. Також показники прийняття себе та прийняття інших

демонструють значну кореляцію позитивного напрямку (r=0.623). Ця кореляція вказує на те, що діти, які приймають себе, часто схильні приймати інших. Тобто, що їхнє позитивне ставлення до себе розширюється на сприйняття оточуючих, сприяючи більшій толерантності та розумінню інших людей. Слід також відзначити взаємозв'язок між прийняттям себе та інтернальністю (r=0.603). Середня позитивна кореляції між цими показниками відповідає тому, що діти, які приймають себе відчувають більший контроль над своїм життям. Наприклад, що висока самооцінка і впевненість у собі сприяють почуттю контролю над обставинами і подіями. Також показники емоційного комфорту та інтернальності мають сильну кореляцію позитивного напрямку (r=0.562). Це відповідає тому, що відчуття емоційного комфорту, відповідає відчуття контролю власного життя, тобто інтернальності. Маємо також зазначити негативну середню кореляцію між домінантністю та ескапізмом (r=-0.522), тобто показники є взаємообернеными. Це вказує на те, що діти з високою домінантністю менш схильні до ескапізму і навпаки. Тобто, лідерські якості і впевненість у своїх силах, наприклад, допомагають дітям ефективніше справлятися з викликами і стресовими ситуаціями, що знижує їхню потребу в ескапізмі.

Отримані результати вказують на значну кількість взаємозв'язків між різними показниками. Найвищий кореляційний зв'язок був виявлений між показниками адаптивності та прийняття себе, що свідчить про тісну залежність між здатністю адаптуватися та самооцінкою. Також, адаптивність сильно пов'язана з емоційним комфортом, вказуючи на те, що діти, які легше пристосовуються, відчувають менше стресу. Зв'язок між адаптивністю та інтернальністю підтверджує, що адаптивні діти частіше відчувають контроль над своїм життям. Додатково, висока кореляція між прийняттям себе та емоційним комфортом свідчить про те, що самоприйняття сприяє психологічному благополуччю. Показники адаптивності та прийняття інших також мають високу кореляцію, вказуючи на те, що діти, які легко адаптуються, більш толерантні до

інших. Крім того, зв'язок між домінантністю та ескапізмом вказує на те, що лідерські якості можуть знижувати потребу в уникненні важливих ситуацій. Такий результат підтримує ідею, що впевненість у собі може допомогти дітям краще впоратися зі стресом та викликами.

Отже, загальна тенденція полягає в тому, що позитивні психологічні характеристики, такі як адаптивність, прийняття себе та інших, сприяють емоційному комфорту та внутрішньому спокою, тоді як лідерські якості можуть допомагати зменшити потребу в уникненні проблемних ситуацій.

На завершення, було виділено декілька провідних задач нашого кореляційного аналізу:

- визначити наявність кореляційних зв’язків між показниками з різних методик;
- визначити які показники корелюють між собою, а у яких кореляція відсутня;
- проаналізувати силу кореляційних зв’язків та їхній напрямок.

Таким чином, було проведено дослідження кореляційних зв’язків між показниками з методики шкільної тривожності Філіпса, таких як загальна тривожність у школі, переживання соціального стресу, фрустрація потреби в осягненні успіху, страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, страх невідповідності очікуванням оточення, низька фізіологічна опірність стресові, проблеми і страхи у стосунках з учителями; та такими показниками як: адаптивність, прийняття себе, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність, домінантність, ескапізм, що належать до багатовимірного опитувальника діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд, у адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В. (див. Табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Кореляційні зв'язки показників соціально-психологічної адаптації та показників шкільної тривожності дітей ВПО

	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в осягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Адаптивність	-0.583	-0.534	-0.689	-0.454	-0.507	-0.564	-0.266	-0.596
Прийняття себе	-0.548	-0.558	-0.707	-0.483	-0.464	-0.509	x	-0.624
Прийняття інших	-0.412	-0.558	-0.530	-0.309	-0.370	-0.440	-0.278	-0.367
Емоційний комфорт	-0.646	-0.449	-0.592	-0.538	-0.577	-0.593	-0.341	-0.574
Інтернальність	-0.354	-0.329	-0.508	-0.246	-0.259	-0.385	x	-0.317
Домінантність	-0.543	x	-0.396	-0.382	-0.573	-0.414	-0.329	-0.441
Ескапізм	0.425	x	0.388	0.356	0.377	0.400	x	0.296

Виявлені кореляційні зв'язки між показниками продемонстрували, що більшість показників мають обернений взаємозв'язок. Фрустрація потреби в досягненні успіху і прийняття себе демонструють сильну негативну кореляцію (r=-0.707). Це вказує на те, що учні з високим рівнем прийняття себе рідше відчувають фрустрацію через незадоволені потреби в досягненні успіху. Висока самооцінка і впевненість у собі допомагають їм легше переживати невдачі. Фрустрація потреби в осягненні успіху і адаптивність мають сильну негативну кореляцію (r=-0.689). Це означає, що учні з високою адаптивністю рідше відчувають фрустрацію через незадоволені потреби в досягненні успіху. Їхня здатність до ефективного пристосування до змін і викликів знижує рівень фрустрації. Емоційний комфорт та загальна тривожність у школі мають значну

негативну кореляцію (r=-0.646). Це свідчить про те, що учні, які відчувають емоційний комфорт, менш схильні до загальної тривожності у школі. Відчуття внутрішнього спокою і гармонії допомагає їм краще справлятися зі стресами і тривогами, пов'язаними зі шкільним життям. Проблеми і страхи у стосунках з учителями і прийняття себе мають сильну негативну кореляцію (r=-0.624). Це означає, що учні з високим рівнем прийняття себе рідше мають проблеми і страхи у стосунках з учителями. Висока самооцінка і впевненість у собі допомагають їм легше справлятися з такими проблемами. Проблеми і страхи у стосунках з учителями і адаптивність демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.596). Це вказує на те, що учні з високою адаптивністю рідше мають проблеми і страхи у стосунках з учителями. Їхня здатність до ефективного пристосування до соціальних ситуацій знижує рівень таких проблем і страхів. Страх невідповідності очікуванням оточення і емоційний комфорт мають сильну негативну кореляцію (r=-0.593). Це означає, що учні, які відчувають емоційний комфорт, менш схильні до страху невідповідності очікуванням оточення. Відчуття внутрішнього спокою і гармонії знижує рівень цього страху. Фрустрація потреби в осягненні успіху і емоційний комфорт мають значну негативну кореляцію (r=-0.592). Це означає, що учні, які відчувають емоційний комфорт, рідше відчувають фрустрацію через незадоволені потреби в досягненні успіху. Відчуття внутрішнього спокою і гармонії знижує рівень фрустрації. Показники адаптивності та загальної тривожності у школі мають сильну негативну кореляцію (r=-0.583). Це означає, що учні з високою адаптивністю менш схильні до загальної тривожності у школі. Можливо, такі учні краще пристосовуються до шкільного середовища і стресових ситуацій, що знижує рівень їхньої тривожності. Проблеми і страхи у стосунках з учителями і емоційний комфорт демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.574). Це вказує на те, що учні, які відчувають емоційний комфорт, рідше мають проблеми і страхи у стосунках з учителями. Відчуття внутрішнього спокою і гармонії знижує рівень таких

проблем і страхів. Страх ситуації перевірки знань і домінантність демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.573). Це свідчить про те, що учні з високою домінантністю менш схильні до страху перед ситуаціями перевірки знань. Високий рівень лідерських якостей і впевненість у собі допомагають їм ефективніше справлятися зі стресовими ситуаціями. Страх невідповідності очікуванням оточення і адаптивність мають сильну негативну кореляцію (r=-0.564). Це означає, що учні з високою адаптивністю рідше відчувають страх невідповідності очікуванням оточення. Їхня здатність до ефективного пристосування до змін і викликів знижує рівень цього страху. Переживання соціального стресу і прийняття себе мають значну негативну кореляцію (r=-0.558). Це свідчить про те, що учні з високим рівнем прийняття себе рідше відчувають соціальний стрес. Висока самооцінка і впевненість у собі допомагають їм легше справлятися зі стресами в соціальних ситуаціях. Переживання соціального стресу і прийняття інших демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.558). Це вказує на те, що учні, які приймають інших, менш схильні до соціального стресу. Відкритість до інших людей і позитивне ставлення до них сприяють зниженню рівня стресу в соціальних взаємодіях. Страх ситуації перевірки знань і емоційний комфорт мають сильну негативну кореляцію (r=-0.557). Це вказує на те, що учні, які відчувають емоційний комфорт, менш схильні до страху перед ситуаціями перевірки знань. Відчуття внутрішнього спокою і гармонії знижує рівень страху. Прийняття себе і загальна тривожність у школі також демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.548). Це вказує на те, що учні з високим рівнем прийняття себе рідше відчувають загальну тривожність у школі. Висока самооцінка і впевненість у собі допомагають таким учням легше справлятися з навчальними стресами. Домінантність і загальна тривожність у школі мають значну негативну кореляцію (r=-0.543). Це означає, що учні з високою домінантністю менш схильні до загальної тривожності у школі. Високий рівень лідерських якостей і впевненість

у собі допомагають таким учням ефективніше справлятися з викликами і стресовими ситуаціями. Страх самовираження і емоційний комфорт мають сильну негативну кореляцію (r=-0.538). Це вказує на те, що учні, які відчувають емоційний комфорт, рідше бояться самовираження. Відчуття внутрішнього спокою і гармонії знижує рівень страху перед самовираженням. Переживання соціального стресу і адаптивність демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.534). Це вказує на те, що учні з високою адаптивністю менш схильні до соціального стресу. Їхня здатність до ефективного пристосування до соціальних ситуацій знижує рівень стресу. Страх невідповідності очікуванням оточення і прийняття себе демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.509). Це вказує на те, що учні з високим рівнем прийняття себе рідше відчувають страх невідповідності очікуванням оточення. Висока самооцінка і впевненість у собі допомагають їм легше справлятися з цим страхом. Фрустрація потреби в осягненні успіху і інтернальність демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.508). Це свідчить про те, що учні, які відчувають контроль над своїм життям, рідше відчувають фрустрацію через незадоволені потреби в досягненні успіху. Відчуття контролю над обставинами знижує рівень фрустрації. Страх ситуації перевірки знань і адаптивність демонструють значну негативну кореляцію (r=-0.507). Це означає, що учні з високою адаптивністю менш схильні до страху перед ситуаціями перевірки знань. Їхня здатність до ефективного пристосування до змін і викликів знижує рівень страху.

Слід зазначити, що окрім зазначених показників інші показники мають слабші кореляції, або не корелюють (мають p-значення більше ніж 0.05, це означає, що немає статистично значущого зв'язку між цими показниками на рівні довіри 95%). Було визначено що кореляція відсутня у наступних показників: домінантність та переживання соціального стресу; ескапізм та переживання соціального стресу; низька фізіологічна опірність стресові та прийняття себе;

низька фізіологічна опірність стресові та інтернальність; низька фізіологічна опірність стресові та ескапізм.

Отримані результати кореляційного аналізу між показниками обох методик вказують на декілька важливих зв’язків у психологічному стані учнів. Слід відмітити, що було виявлено негативні кореляції між фрустрацією потреби в осягненні успіху та прийняттям себе, а також з адаптивністю. Дані кореляції вказують на те, що діти, які відчувають меншу задоволеність від досягнення успіху, частіше відчувають негативні емоції щодо себе та менше схильні до адаптації до різних життєвих ситуацій. Зв'язок між емоційним комфортом та загальною тривожністю у школі свідчить про те, що учні, які відчувають більшу емоційну стабільність, менш схильні до тривоги у шкільному середовищі. Далі, було визначено наявність негативних кореляцій між проблемами та страхами у стосунках з учителями та прийняттям себе, а також з адаптивністю. Цей зв’язок підтверджує, що учні з більшою самооцінкою та впевненістю в собі краще справляються зі стресом, пов'язаним з взаєминами з вчителями. Зв'язок між страхом невідповідності очікуванням оточення та емоційним комфортом вказує на те, що учні, які відчувають більшу емоційну стабільність, менше схильні до страху перед неуспіхом у власних очах або очікуваннями інших.

Загалом, результати демонструють, що психологічний стан учнів суттєво впливає на їхню соціально-психологічну адаптацію в шкільному середовищі. Більша самооцінка, впевненість в собі та емоційна стабільність сприяють кращій адаптації до стресових ситуацій, зокрема, взаємин з учителями та спільнотою, що може позитивно впливати на успішність і навчальний процес загалом.

На основі результатів проведеного дослідження можна зробити декілька важливих висновків:

1) Розвиток психологічної стійкості: Подивившись на результати нашого дослідження, який показав сильний зв'язок між рівнем емоційного комфорту та загальною тривожністю серед учнів, а також їхнім страхом

невідповідності очікуванням оточення, можна зробити висновок про необхідність створення програм психологічної підтримки. Ці програми мають сприяти збільшенню психологічної стійкості та зниженню рівня тривоги серед студентів. Такі заходи можуть включати тренінги з релаксації, стрес-менеджменту та психологічні консультації.

2) Підвищення самооцінки та впевненості в собі: На основі результатів нашого дослідження, які показали взаємозв'язок між фрустрацією в досягненні успіху та прийняттям себе, а також емоційним комфортом, ми рекомендуємо розробляти програми саморозвитку та тренінги, спрямовані на підвищення самооцінки та впевненості в собі серед студентів. Такі програми можуть включати тренінги з позитивного мислення, самопідтримки та розвитку особистісних якостей.

3) Підтримка соціальних взаємин: На основі результатів нашого дослідження, які показали важливий зв'язок між переживанням соціального стресу та прийняттям себе, а також загальною тривожністю, ми рекомендуємо розвивати програми підтримки соціальних взаємин серед студентів. Це можуть бути програми партнерства, клуби інтересів та інші ініціативи, спрямовані на підтримку студентської спільноти та зменшення відчуття соціального стресу.

4) Підтримка взаємин з викладачами: Оскільки наше дослідження показало важливий зв'язок між проблемами та страхами в стосунках з учителями та рівнем адаптивності студентів, ми рекомендуємо розвивати програми та ініціативи, спрямовані на поліпшення взаємин між студентами та викладачами. Це може включати курси з розвитку міжособистісних навичок, тренінги з комунікації та програми підтримки викладачів, щоб створити сприятливу атмосферу для взаємодії та навчання.

Висновки до розділу 2

Для дослідження особливостей соціальної адаптації дітей ВПО за допомогою використання ІКТ технологій, нами було проведено емпіричне дослідження, яке складалось з трьох методик: методика визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана; тест шкільної тривожності Філіпса; та багатовимірний опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд (в адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В.).

Відповідно, було проведено порівняльний аналіз результатів дітей внутрішньо переміщених осіб і дітей з контрольної групи, що не зазнавали внутрішнього переміщення. Результати аналізу за методикою Фурмана вказують на те, що діти, які зазнали внутрішнього переміщення, проявляють вищий рівень ситуативної дезадаптованості порівняно з контрольною групою. Це означає, що вони можуть відчувати більший рівень неспокою та тривоги в шкільному середовищі, що може впливати на їхній успіх та психологічний стан. Дослідження шкільної тривожності за методикою Філіпса вказує на те, що діти ВПО мають певні особливості у сприйнятті шкільного середовища. Вони проявляють вищий рівень тривожності у певних ситуаціях, таких як перевірка знань та взаємодія з учителями. Це може бути пов'язано з їхнім досвідом внутрішнього переміщення та нестабільністю, яку вони можуть відчувати у новому середовищі. Результати за методикою Роджерса-Даймонд також підтверджують вищу тривожність та нищу адаптивність дітей ВПО порівняно з контрольною групою. Вони можуть виявляти меншу впевненість у собі та своїх здібностях, що може впливати на їхню здатність до соціальної та навчальної адаптації.

Для більш точного аналізу, було проведено аналіз кореляційних зв’язків серед показників методик шкільної тривожності та показників соціально-психологічної адаптації за методикою Роджерса-Даймонд, отриманих в результаті

анкетування дітей ВПО. Проведений кореляційний аналіз вказує на тісний зв'язок між різними аспектами психологічного стану дітей та їхньою загальною адаптацією до шкільного середовища. Результати дослідження свідчать про те, що психологічний комфорт, самооцінка, якість соціальних взаємин та рівень взаєморозуміння з викладачами мають значний вплив на емоційний стан та загальну адаптивність дітей. Зокрема, знайдений зв'язок між емоційним комфортом та загальною тривожністю вказує на те, що підвищення рівня психологічного комфорту може сприяти зниженню рівня тривоги серед дітей. Також виявлена взаємозв'язок між фрустрацією в досягненні успіху та прийняттям себе, що свідчить про важливість підвищення самооцінки та впевненості в собі для покращення загального самопочуття дитини. З результатів також випливає, що якість соціальних взаємин та взаєморозуміння з викладачами мають значний вплив на загальний рівень адаптації учнів. Сприятлива атмосфера взаємодії та взаєморозуміння сприяють зниженню рівня стресу та покращенню соціально-психологічної адаптації.

Таким чином, базуючись на отриманих даних можна дійти до висновку, що ключовим аспектом в соціальній роботі з дітьми ВПО для покращення процесу соціальної адаптації є робота з їх самосприйняттям. Покращуючи їхнє сприйняття самих себе буде сприяти підвищенню рівня емоційного комфорту дітей та зменшенню рівню загальної тривожності. В роботі з дітьми ВПО використання ІКТ є ключовим, оскільки діти можуть перебувати в різних областях країни. Це свідчить про те, що покращивши власне самосприйняття дитині ВПО буде легше презентувати та позиціонувати себе у новому соціальному оточені, а значить, що вона буде відчувати себе більш впевнено та комфортно.

РОЗДІЛ ІІІ
ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВПО

3.1 Аналіз стратегій застосування інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній роботі з дітьми ВПО

Базуючись на отриманих результатах нашого дослідження, було виявлено зв’язки між рівнем емоційного комфорту та загальною тривожністю серед учнів, а також їхнім страхом невідповідності очікуванням оточення; ми також виявили зв’язок між фрустрацією в досягненні успіху та прийняттям себе, а також емоційним комфортом. Виявлені зв’язки свідчать про те, що найефективніша робота у напрямку покращення рівня соціальної адаптації дітей ВПО має бути проведена з їх самосприйняттям та досягненням емоційного комфорту. Відповідно до цього, було вирішено провести аналіз актуальних стратегій з використанням ІКТ, які безпосередньо направлені на покращення соціальних зв’язків та підвищення рівня емоційного комфорту дітей ВПО.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відкривають широкі можливості для підтримки соціальної адаптації дітей ВПО. Використання ІКТ дозволяє створювати інноваційні програми та інструменти, які сприяють розвитку комунікативних навичок, підвищенню самооцінки та впевненості у собі, а також забезпечують доступ до освіти та психологічної підтримки незалежно від місця перебування дитини [75, с. 33]. Важливо підкреслити, що ІКТ можуть забезпечити безперервний зв'язок та підтримку, що є надзвичайно важливим у ситуаціях частих переміщень та змін оточення.

Таким чином, беручи до уваги результати проведеного емпіричного дослідження можна виявити ряд загальних стратегій застосування інформаційно-

комунікаційних технологій у соціальній роботі з внутрішньо переміщеними дітьми. Основною перевагою ІКТ є універсальність. Світ змінюється і соціальна робота має змінюватись разом з ним, за допомогою використання ІКТ соціальні працівники мають змогу стандартизувати та пришвидшити процес надання допомоги [37, с. 14].

Оскільки при переміщенні діти проходять через втрату соціального оточення, їх соціальна сфера проходить через процес перебудови та трансформації [78, с. 20]. Діти проходять через етап пошуку друзів для встановлення їх соціальних зв'язків. Використання ІКТ у соціальній роботі допоможе розробити універсальні стратегії, які можна зможуть допомогти у встановленні контактів дітям з різних міст України. Можна навести декілька прикладів інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у сферу соціальної роботи:

- Віртуальні групи взаємопідтримки [20, с. 80]. Соціальні служби можуть організувати спеціальні груп взаємопідтримки до яких зможуть залучатись діти ВПО. Таким чином, це допоможе створити безпечне та сприятливе середовище, де діти зможуть познайомитись з іншими дітьми, що мають схожий досвід, отримають можливість поділитись думками та отримати кваліфіковану допомогу спеціаліста. Тематика сесій може мати різний характер, наприклад бути направлена на пропрацювання власних проблем, на команду взаємодію, вирішення спільних викликів, побудову корисних навичок для адаптації у нове суспільство. Подібні занятті можуть допомогти дитині підтримати власну самооцінку, навчитись розв'язувати проблеми та вирішувати задачі, характерні для внутрішньо переміщених дітей [59, с. 67]. Особливість віртуальних груп взаємопідтримки полягає в тому, що вони не потребують спеціального місця зустрічі та не обмежують свою дію одним містом чи регіоном. Такі сесії зможуть мати ширше застосування та будуть більш доступними для дітей ВПО. Окрім освітньої складової, групи взаємопідтримки допоможуть дітям

знайти нових друзів та відчувати себе менш самотніми у новому місці проживання.

У цих групах діти можуть: ділитися своїми переживаннями та емоціями; отримувати підтримку від однолітків, які перебувають у схожій ситуації; організовувати віртуальні зустрічі та обговорення на різні теми; та брати участь у групових заходах, таких як онлайн-ігри чи спільні проекти [57, с. 114].

- Організація віртуальних клубів за інтересами. Дана діяльність дає дітям можливість зустрічатися в онлайн-середовищі для вивчення та практики своїх улюблених хобі. Ці клуби можуть стати простором для творчості, навчання новим навичкам та побудови дружби з однодумцями [58, с. 270]. Можна створювати клуби за різними інтересами, такими як малювання, програмування, музика. Де учасники клубів можуть брати участь у спільних онлайн-активностях та майстер-класах, ділитися своїми роботами, отримувати зворотній зв'язок та знайомитися з іншими дітьми.
- Онлайн спільнота для дітей ВПО та їхніх батьків. Онлайн-спільноти для дітей ВПО та їхніх батьків є місцем, де учасники можуть обмінюватися актуальною інформацією, досвідом та ресурсами, щоб отримати підтримку та поради від групи однодумців та фахівців у сфері соціальної роботи [66, с. 121].
- Освітні онлайн ресурси (проєкти та дискусії). Використання онлайн-платформ для навчання: Онлайн-платформи, наприклад, Google Classroom та інші дозволяють забезпечити безперервне навчання для дітей, які переміщуються [4, с. 94]. Це надає доступ до освітніх матеріалів та завдань у будь-який час і з будь-якого місця та забезпечує можливість взаємодії з учителями та однокласниками через онлайн-уроки та форуми.
- Онлайн-консультування та психосоціальна підтримка. Онлайн-консультування та психосоціальна підтримка через відеозв’язок та чати дозволяють дітям отримувати доступ до професійної допомоги та порад у будь-який час і з будь-якого місця [49, с. 315]. Це сприяє поліпшенню їхнього

емоційного стану та допомагає вирішувати психологічні проблеми. Наприклад, за допомогою платформ Zoom, Skype можна організувати онлайн-консультації з психологами та соціальними працівниками. Таким чином діти мають доступ до професійної допомоги незалежно від їхнього місцезнаходження. Окрім того, це надає можливість проводити індивідуальні та групові сеанси для вирішення психологічних проблем та покращення емоційного стану. Також, можна надавати можливість дітям спілкуватися з психологами через чати на платформах підтримки, оскільки таким чином можна забезпечити швидкий доступ до консультацій у разі виникнення проблем. Додатково, це дозволяє дітям ділитися своїми почуттями та отримувати поради у зручному форматі.

- Розробка та проведення онлайн-курсів спрямовані на розвиток соціальних навичок та адаптацію до нових умов, таких як курси з комунікації та вирішення конфліктів. Таким чином, це сприяє покращенню соціальної адаптації та розвитку впевненості у собі; а також допоможе навчити дітей ефективно взаємодіяти з однолітками та дорослими.
- Соціальні ігри в онлайн-форматі можуть стати корисним інструментом для розвитку соціальних навичок, командної роботи та спільного вирішення проблем. Ці ігри можуть стимулювати критичне мислення, сприяти співпраці та розвитку навичок взаємодії з іншими учасниками. Такі платформи дають дітям можливість не лише весело проводити час, але й вчитися співпрацювати, слухати думки товаришів та приймати колективні рішення.
- Програми наставництва в онлайн-форматі дозволяють дітям мати доступ до наставників та волонтерів через веб-сайти або мобільні додатки. Ці програми надають підтримку у різних аспектах, включаючи навчання, розвиток соціальних навичок та психологічну підтримку. Вони також допомагають встановлювати нові соціальні зв’язки та розвивати навички, необхідні для успішної адаптації у новому оточенні.

Окрім прикладів інтеграції ІКТ у сферу соціальної роботи, слід також розглянути умови успішної комунікації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій:

1) Технічна підготовка та доступність. Однією з основних умов успішної комунікації за допомогою ІКТ є забезпечення доступу до необхідних технічних засобів. Це включає наявність комп'ютерів, планшетів або смартфонів з підключенням до інтернету. Важливо також переконатися, що всі учасники мають доступ до необхідного програмного забезпечення та платформ для комунікації (наприклад, Zoom, Microsoft Teams, Google Meet тощо). Надання технічної підтримки і навчання користуванню цими засобами також є критично важливими аспектами [17, с. 49].

2) Якість інтернет-з'єднання. Стабільне і швидке інтернет-з'єднання є необхідною умовою для безперервної та якісної комунікації. Погане з'єднання може призводити до перебоїв, затримок і втрати зв'язку, що негативно впливає на ефективність комунікації. Тому перед початком взаємодії необхідно перевірити якість інтернет-з'єднання і, за можливості, використовувати провідні з'єднання або стабільні бездротові мережі.

3) Візуальна та аудіо якість. Використання високоякісного обладнання для відео- і аудіозв'язку значно покращує сприйняття інформації та взаємодію між учасниками. Камери високої роздільної здатності і якісні мікрофони допомагають забезпечити чітке зображення і звук, що дозволяє учасникам краще бачити і чути один одного, а отже, краще розуміти і взаємодіяти.

4) Чітка структура та організація. Для успішної комунікації важливо мати чітку структуру і план проведення заходів. Це включає визначення цілей, завдань і очікуваних результатів комунікації, підготовку агенд (порядку денного), а також дотримання тайм-менеджменту. Важливо також заздалегідь повідомити учасників про формат заходу, його тривалість і необхідні матеріали для підготовки.

5) Інтерактивність та залучення учасників. Забезпечення інтерактивності і активного залучення учасників є важливою умовою успішної комунікації з використанням ІКТ. Використання інтерактивних інструментів, таких як онлайн-опитування, чати, дошки для спільної роботи (наприклад, Jamboard), сприяє активній участі та залученню всіх учасників до процесу обговорення і прийняття рішень. Це допомагає утримувати увагу і зацікавленість, а також сприяє кращому розумінню матеріалу.

6) Активне слухання та зворотний зв'язок. Активне слухання і надання зворотного зв'язку є важливими елементами ефективної комунікації. В процесі взаємодії важливо демонструвати увагу до висловлювань учасників, ставити уточнюючі питання і надавати конструктивні коментарі. Це сприяє створенню довірчої атмосфери і заохочує учасників до відкритого обміну думками і досвідом.

7) Забезпечення конфіденційності та безпеки. Забезпечення конфіденційності та безпеки даних є важливою умовою успішної комунікації з використанням ІКТ. Використання захищених платформ для комунікації, шифрування даних, а також дотримання політик конфіденційності допомагають захистити персональні дані учасників і зберегти довіру до процесу взаємодії.

8) Підготовка та навчання учасників. Проведення попереднього навчання учасників щодо використання ІКТ технологій є важливою умовою для успішної комунікації. Це включає ознайомлення з функціональними можливостями обраних платформ, інструкції щодо підключення і використання інструментів, а також тренінги з технічних навичок, необхідних для ефективної участі у заходах.

9) Гнучкість і адаптивність. Гнучкість і здатність адаптуватися до різних умов і потреб учасників є важливими аспектами успішної комунікації. Це включає можливість змінювати формат і методи взаємодії в залежності від ситуації, надання альтернативних способів участі для тих, хто має технічні або

інші обмеження, а також оперативне вирішення технічних проблем, що можуть виникнути під час комунікації.

Таким чином, для досягнення успішної комунікації з використанням ІКТ необхідно забезпечити технічну підготовку та доступність, високу якість інтернет-з'єднання, чітку структуру та організацію заходів, інтерактивність та залучення учасників, активне слухання і зворотний зв'язок, конфіденційність та безпеку, підготовку та навчання учасників, а також гнучкість і адаптивність у підходах до взаємодії. Виконання цих умов сприятиме ефективній та продуктивній комунікації, яка забезпечить досягнення поставлених цілей і завдань.

3.2 Розробка програми підвищення рівня соціальної адаптації дітей ВПО за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій

Слідуючи з отриманих результатів емпіричного дослідження та аналізу стратегій інтеграції ІКТ у соціальну роботу, нами було розроблено тренінгову програму, яка направлена ознайомлення з навичками самопрезентації, що можуть слугувати як інструмент для покращення процесу соціальної адаптації дітей ВПО.

Для досягнення ефективної взаємодії з учасниками тренінгу ми керувалися ключовими принципами соціальної роботи, такими як клієнтоцентризм, принцип толерантності та принцип конфіденційності [60, с. 699]. Ці основні принципи допомогли нам налагодити продуктивну комунікацію з учасниками і виконати поставлені задачі з демонстрації та реалізації необхідних навичок самопрезентації. Навички самопрезентації були визначені як важливий інструмент для покращення соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Клієнтоцентризм передбачає фокусування на потребах і бажаннях учасників, що дозволило створити комфортну атмосферу для навчання і

взаємодії. Принцип толерантності забезпечив повагу до різних думок і досвіду учасників, що сприяло відкритому і вільному обміну інформацією. Принцип конфіденційності гарантував збереження приватності учасників, що збільшило їхню довіру і відкритість у процесі тренінгу.

Окрім основних принципів, ми також активно використовували методику активного слухання, інтегруючи інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Це дозволило швидко встановити контакт з учасниками тренінгу, навіть при взаємодії через цифрові платформи. Активне слухання сприяло тому, що учасники відчували себе почутими і зрозумілими, що мотивувало їх до більш якісної і легкої взаємодії.

Використання ІКТ технологій значно підвищило ефективність тренінгу [67, с. 98]. За допомогою відеоконференцій, інтерактивних онлайн-інструментів та інших цифрових ресурсів ми змогли організувати тренінг таким чином, щоб кожен учасник мав можливість активно брати участь і отримувати зворотний зв’язок у режимі реального часу. Це також дозволило створити середовище, яке сприяло розвитку навичок самопрезентації в різних форматах – від віртуальних презентацій до участі в онлайн-дискусіях.

Загалом, застосування принципів соціальної роботи в поєднанні з методикою активного слухання і використанням ІКТ технологій дозволило досягти високого рівня взаємодії з учасниками тренінгу, що, в свою чергу, сприяло успішному оволодінню навичками самопрезентації і покращенню соціальної адаптації дітей ВПО.

Структура програми:

1. Програма складається з однієї онлайн-зустрічі, яка складається з трьох блоків. Форма проведення програми: тренінг. Кількість осіб в групі: 10 осіб (діти ВПО, 5 чоловічої статі та 5 жіночої статі). Вік учасників: 13-17 років.

2. **Мета програми:** використання самопрезентації для покращення процесу соціальної адаптації дітей ВПО.
3. **Очікувальні результати:**

- Покращення навичок самопрезентації (учасники зможуть навчитись чітко і впевнено розповідати про себе, виділяючи головні моменти і унікальні аспекти своєї особистості чи досвіду);
- Зростання впевненості в собі (після тренінгу учасники почуватимуться більш впевнено під час спілкування з новими людьми, у формальних та неформальних ситуаціях);
- Вміння швидко адаптуватися до змін (учасники здобудуть навички швидкого адаптування своєї презентації до обмеженого часу або змінених умов);
- Розвиток емоційної виразності (учасники зрозуміють важливість емоційного зв'язку під час самопрезентації і зможуть навчитись ефективно використовувати міміку, жести та інтонацію);
- Покращення комунікативних навичок (тренінг допоможе учасникам розвинути навички активного слухання та взаємодії з аудиторією, що сприятиме більш ефективній комунікації);
- Визначення та акцентування ключових аспектів (учасники зможуть навчитись виділяти ключові моменти у своїх презентаціях, відокремлюючи важливу інформацію від другорядної);
- Збільшення відкритості та взаємодії в колективі (тренінг сприятиме створенню дружньої та відкритої атмосфери в колективі, допомагаючи учасникам краще пізнати один одного та знайти спільні інтереси);
- Отримання зворотного зв'язку (учасники отримають конструктивний зворотний зв'язок від ведучого та інших учасників, що допоможе їм покращити свої навички самопрезентації);

- Розвиток креативності та ініціативності (вправи тренінгу заохочують учасників проявляти креативність та ініціативу в самопрезентації, що є важливим у різних життєвих ситуаціях);
- Формування позитивного іміджу (учасники зможуть створювати та підтримувати позитивне враження про себе, що сприятиме їхньому професійному та особистісному зростанню).

Тренінг по самопрезентації:

Алгоритм проведення:

1. Блок І (підготовчий):

Блок І слугує як підготовчий етап тренінгу, оскільки допомагає створити комфортне та підтримуюче середовище для знайомства та плавно переходить до наступного етапу тренінгу – самопрезентації.

Вправа «Знайомство»:

- *Вступна частина:* Перш ніж розпочати знайомство, ведучий пояснює мету цього етапу. Він наголошує на важливості створення відкритої та дружньої атмосфери, де кожен учасник може відчувати себе комфортно та підтримано.

Ведучий надає короткі правила знайомства, наприклад, про можливість використовувати невеликі ігрові елементи або нестандартні питання для покращення комунікації.

- *Поділ на групи або пари:*

Ведучий розподіляє учасників на невеликі групи або пари, можливо, використовуючи функції платформи для автоматичного формування випадкових груп.

- *Практична частина:* Учасники мають короткий час для знайомства одне з одним. Ведучий спонукатиме їх почати розмову, задавати запитання та дізнаватися більше про своїх партнерів. Після цього він плавно підводить до вправи по самопрезентації, пояснюючи, як важливо ефективно представити себе в новому колективі.

2. **Блок ІІ (практичний):**

Вправа «Ефективна самопрезентація»:

- *Вступна частина:* Ефективна самопрезентація є важливим навичкою, яка допомагає людям створювати позитивне враження та встановлювати взаємодію в різних ситуаціях, включаючи нові колективи, спілкування на співбесідах або участь у соціальних подіях. Під час самопрезентації важливо вміти ефективно комунікувати свої сильні сторони, досягнення та інтереси, а також зацікавити аудиторію та викликати відповідну реакцію.
- *Теоретична частина:*

Для кращого розуміння різниці між ефективною та неефективною самопрезентацією, ведучий демонструє два приклади:

- Перший приклад самопрезентації демонструє сухий перелік фактів про себе без емоційного забарвлення та особистих історій;
- Другий приклад, навпаки, є емоційним та зацікавленим. У ньому ведучий активно розповідає про себе, виражаючи свої захоплення та емоції.

- *Дискусійна частина:*

Після демонстрації обох прикладів учасники обговорюють, який варіант самопрезентації їм більше сподобався та чому. Це допомагає відзначити важливість емоційного зв’язку при самопрезентації та розуміти, як він може впливати на враження, що залишають люди під час спілкування. Таке обговорення допомагає учасникам усвідомити важливість емоційного компоненту в самопрезентації та навчає їх краще виражати свої почуття та емоції у спілкуванні.

- *Практична частина:*

Після обговорення учасники мають розуміти важливість емоційного зв’язку та особистих історій у самопрезентації. Після проведення дискусії, учасники тренінгу починають застосовувати отримані навички на практиці.

Учасники отримують завдання розповісти цікаві факти про себе, використовуючи власний стиль та емоційне забарвлення. Кожен учасник має можливість вибрати, які аспекти свого життя або особистості він хоче висвітлити. Для практики можна використовувати часові обмеження, щоб учасники мали можливість швидко зосередитися на головних моментах та вибрати найцікавіші факти.

- *Підсумкова частина:*

Після практики самопрезентації учасники можуть поділитися своїми враженнями та отримати зворотній зв’язок від інших учасників та ведучого. Це дозволить кожному відчути на практиці, як важливо вміти ефективно презентувати себе та як відгуки аудиторії можуть впливати на враження, що залишаються після комунікації. Такий підсумок практики допоможе закріпити навички та зрозуміти, як можна вдосконалити свою самопрезентацію в майбутньому.

Вправа «Естафета інтересів»:

- *Вступна частина:*

Ведучий пояснює мету вправи та наголошує на важливості взаємного вивчення та спілкування.

Ведучий вказує на правила вправи, які включають в себе послідовне задавання питань та відповідей, а також необхідність активної участі кожного учасника.

- *Практична частина:*

Ведучий обирає одного з учасників та задає йому питання, спрямоване на виявлення інтересів або фактів про себе. Обраний учасник відповідає на питання та передає «естафету» іншій людині у колі. Після цього процес повторюється,

новий учасник, який отримав «естафету», відповідає на питання та ставить своє питання наступній особі у колі. Процедура продовжується, поки кожен учасник не візьме участь у вправі.

- *Підсумкова частина:*

Після завершення вправи, ведучий запитує учасників про їхні враження та найцікавіші факти, які вони дізналися під час «естафети інтересів». Це дозволяє підсумувати спільний досвід та визначити спільні інтереси та точки дотику між учасниками.

Вправа «Експрес-презентація»:

- *Теоретична частина:*

Експрес-презентація – це метод виступу, під час якого учасникам доводиться швидко і конкретно представити себе або свою інформацію в обмежений час. Це може бути короткий огляд ключових моментів, фактів чи ідей, щоб зацікавити аудиторію та надати основний зміст за короткий період часу.

- *Вступна частина:*

Ведучий пояснює мету та правила проведення. Ведучий ставить учасникам завдання: скласти розповідь про себе або свої інтереси на 1 хвилину.

- *Практична частина:*

Учасники мають короткий період часу на підготовку своєї презентації. Вони повинні вибрати найважливіші моменти та інформацію для включення.
Експрес-презентація:

Перед виступом ведучий оголошує: «Умови змінилися, у вас тільки 30 секунд». Учасники мають 30 секунд, щоб викласти найважливіші факти про себе або свої інтереси.

- *Підсумкова частина:*

Ведучий закликає учасників провести рефлексію, поділитись власними враженнями стосовно даної вправи, поділитись що було найцікавіше з презентацій учасників.

- *Висновки з проведення вправи*

Експрес-презентація є корисним інструментом для розвитку навичок швидкої та точної комунікації. Вона дозволяє учасникам навчитись відділяти головне від другорядного та концентруватися на ключових моментах своєї інформації. Ця вправа також сприяє розвитку навичок публічного виступу та вміння швидко реагувати на зміни у вимогах аудиторії.

3. Блок ІІІ (завершаючий):

Рефлексія

Ведучий запрошує учасників тренінгу взяти участь у рефлексії, обговорюючи їх власні враження, нові знання і набуті навички. Для проведення ефективної рефлексії, ведучий може задавати спонукальні питання, наприклад:

- Що вам найбільше сподобалося у тренінгу? Чому?
- Які нові навички або знання ви отримали під час тренінгу?
- Що було найважчим під час виконання вправ? Як ви з цим впоралися?
- Як ви відчували себе, коли розповідали про себе в експрес-презентації?
- Що ви вважаєте найважливішим при самопрезентації?
- Чи змінилися ваші уявлення про ефективну самопрезентацію після тренінгу? Як саме?
- Як ви плануєте використовувати отримані навички у повсякденному житті?
- Чи відчуваєте ви себе більш впевнено при спілкуванні з новими людьми після цього тренінгу?
- Які поради ви могли б дати іншим щодо самопрезентації, спираючись на ваш досвід?
- Що було для вас найцікавішим під час обговорення ідей з іншими учасниками?
- Чи знайшли ви спільні інтереси з іншими учасниками під час тренінгу? Як це вплинуло на вашу взаємодію?

- Які ваші сильні сторони в самопрезентації ви виявили під час тренінгу?
- Що б ви хотіли покращити у своїй самопрезентації в майбутньому?
- Як вам сподобалася структура та проведення тренінгу? Що б ви змінили?

Таким чином, програму можна схематично зобразити у вигляді таблиці . (див. Табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Програма проведення тренінгу самопрезентації як інструмент для покращення соціально-психологічної адаптації дітей ВПО.

Блок	**Назва вправи**	**Час виконання**
Блок I (підготовчий)	Вправа «Знайомство»	15 хв
Блок II (практичний)	Вправа «Ефективна самопрезентація»	15 хв
	Вправа «Естафета інтересів»	10 хв
	Вправа «Експрес-презентація»	10 хв
Блок III (завершаючий)	Рефлексія	10 хв

Для визначення ефективності проведеної програми було вирішено запровадити пре-тест перед проведенням тренінгової програми і пост-тест після апробації програми. Для проведення пост-тесту та пре-тесту було обрано ті самі методики, які були використані у емпіричному дослідженні. До цих методик належать: методика визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана [64, с. 197]; тест шкільної тривожності Філіпса [19]; та багатовимірний опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд (в адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В.) [2].

Відповідно, представлені результати за методикою Фурмана являють собою порівняння рівнів особистісної адаптованості (див. Табл. 3.2 та Рис. 3.1).

Таблиця 3.2

Рівень особистісної адаптованості дітей ВПО (за методикою Фурмана) до та після апробації тренінгової програми

	Показник адаптивності	Ступінь адаптивності
До апробації	39.5	Неадаптованість (очевидна)
Після апробації	50.4	Неадаптованість (неочевидна)

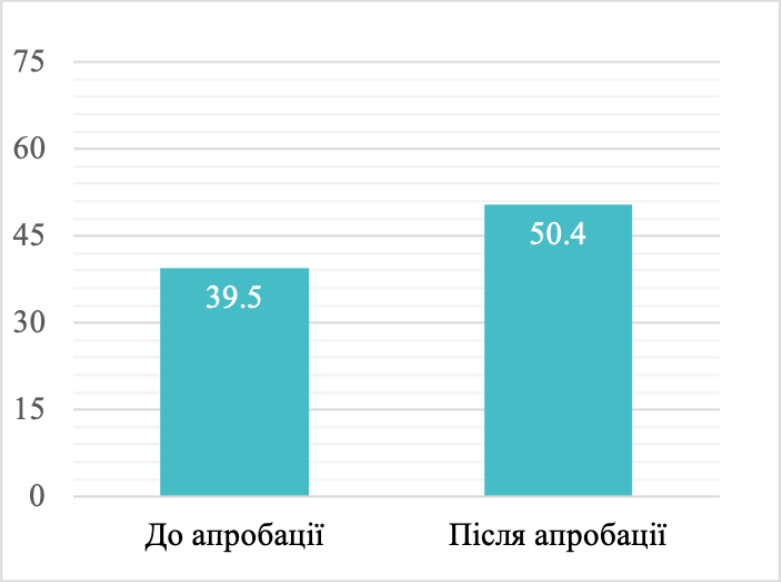

Рис. 3.1 **Порівняння рівнів особистісної адаптованості дітей ВПО (за методикою Фурмана) до та після апробації тренінгової програми.**

Згідно отриманих результатів, показник адаптивності зріс з 39.5 до 50.4 балів, що відображає перехід від очевидної неадаптованості до менш вираженої. Це вказує на покращення загальної адаптивності дітей до нового соціального середовища.

Також було досліджено наскільки змінились показники шкільної тривожності за методикою Філіпса (див. Табл. 3.3 та Рис. 3.2) [19].

Таблиця 3.3

Порівняння показників шкільної тривожності дітей ВПО (за методикою Філіпса) до та після апробації тренінгової програми

	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в осягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
До апробації	7.6	3.2	5.3	3.5	2.5	2.6	1.7	2.9
Після апробації	7.2	2.9	4.7	1.7	2.3	1.9	1.6	2.7

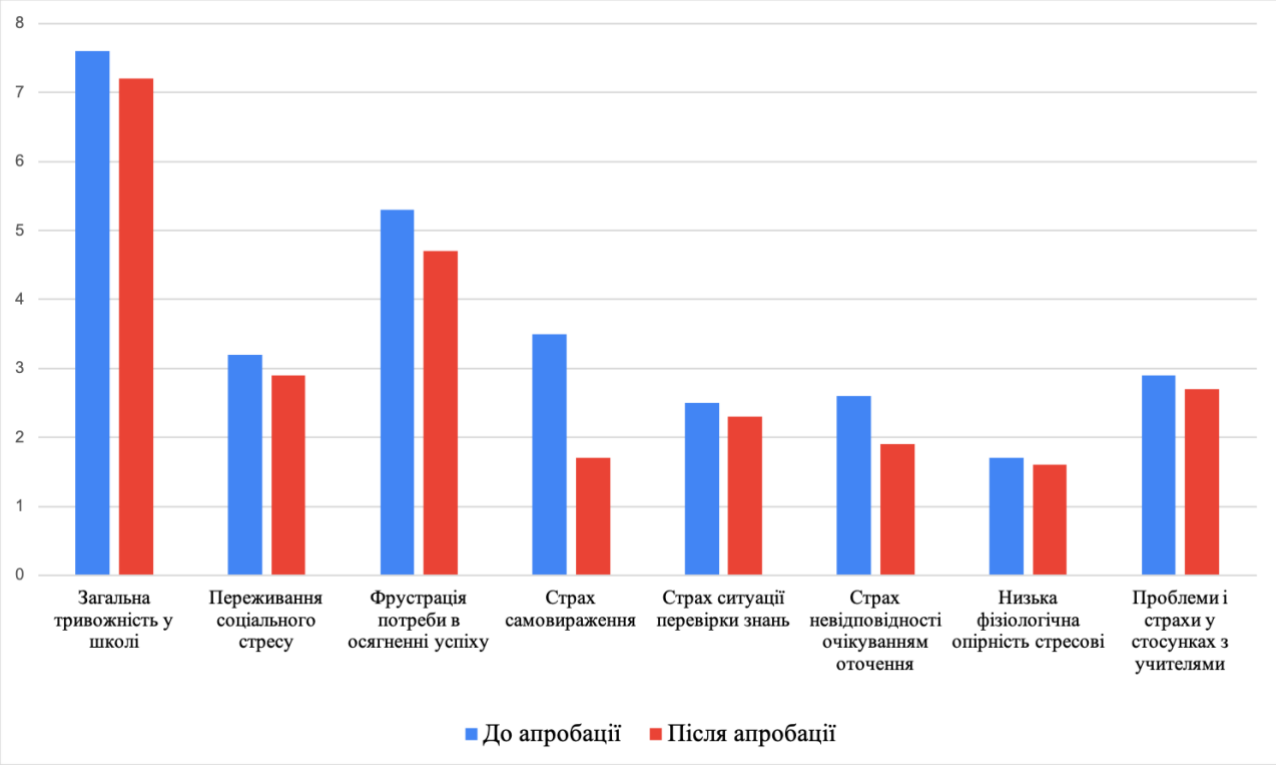

Рис. 3.2 **Порівняння показників шкільної тривожності дітей ВПО (за методикою Філіпса) до та після апробації тренінгової програми.**

Відповідно до отриманих результатів за методикою Філіпса [19], можна побачити зниження рівня загальної тривожності у школі з 7.6 до 7.2 балів свідчить про зменшення загальної напруженості та тривожності серед дітей. Особливо суттєвою можна спостерігати зміну у страху самовираження, рівень якого змінився від 3.5 до 1.7, що демонструє позитивну тенденцію та свідчить про значне зростання впевненості дітей у собі та їхній здатності висловлювати свої думки. Показник переживання соціального стресу також зазнав позитивних змін і зменшився від 3.2 до 2.9, що вказує на краще сприйняття соціальних взаємодій і зниження соціального стресу. Отримані результати демонструють загальний позитивний тренд, що виражається у зниженні показників шкільної тривожності серед дітей ВПО. Фрустрація потреби в осягненні успіху знизилася з 5.3 до 4.7 балів, що свідчить про зменшення негативних емоцій та стресу, пов'язаного з необхідністю досягнення успіху. Зменшення страху ситуації перевірки знань з 2.5 до 2.3 балів та страху невідповідності очікуванням оточення з 2.6 до 1.9 балів свідчить про зростання впевненості дітей у своїх знаннях та меншої залежності від очікувань інших. Низька фізіологічна опірність стресові трохи зменшилася з 1.7 до 1.6 балів, що вказує на незначне, але позитивне зниження фізіологічних проявів стресу. Проблеми і страхи у стосунках з учителями знизилися з 2.9 до 2.7 балів, що свідчить про зменшення страхів у взаєминах з викладачами та прогнозує покращення взаємодії з ними.

Було також проведено оцінку зміни показників соціально-психологічної адаптованості дітей ВПО до та після апробації тренінгової програми, за методикою К. Роджерса та Р. Даймонд, у адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В. (див. Табл. 3.4 та Рис. 3.3) [2].

Таблиця 3.4

Порівняння показників соціально-психологічної адаптованості дітей ВПО до та після апробації тренінгової програми

	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Інтернальність	Домінантність	Ескапізм
До апробації	36	11.6	7.4	7.1	11.9	3.9	2.1
Після апробації	39.8	12.3	8.5	8.9	12.5	4.4	1.8

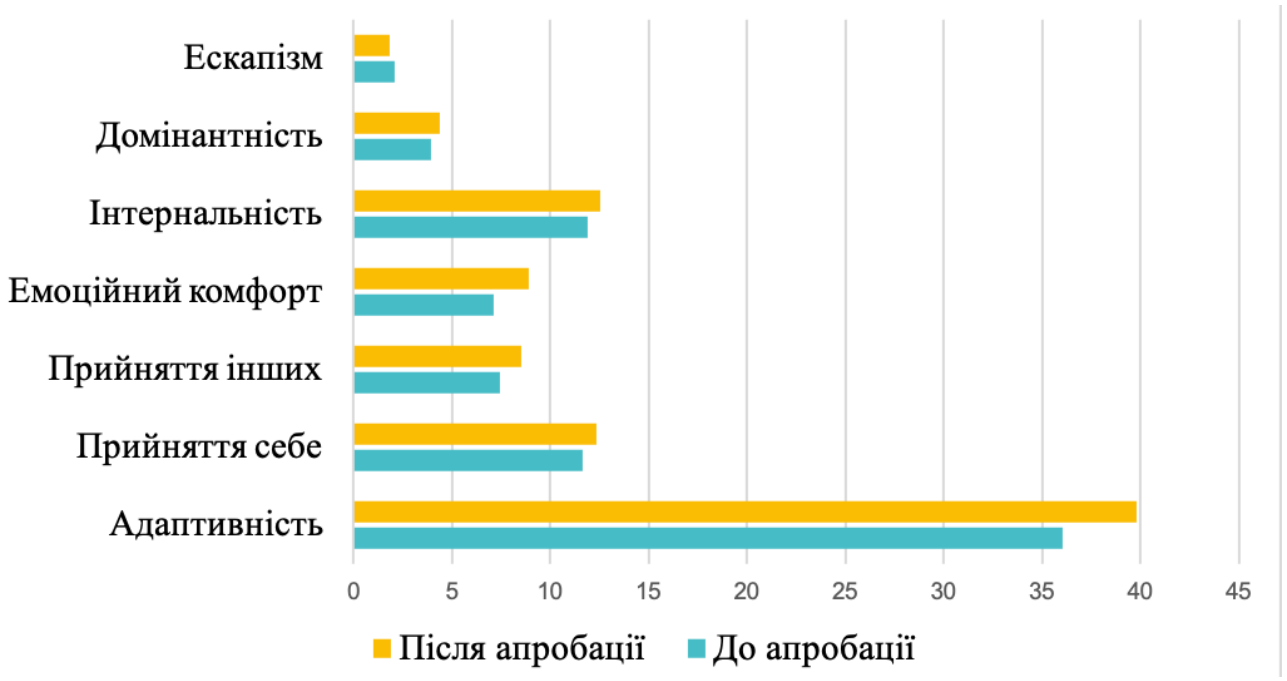

Рис. 3.3 **Порівняння показників соціально-психологічної адаптованості дітей ВПО (за методикою К. Роджерса та Р. Даймонд, у адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В.) до та після апробації тренінгової програми.**

Поглиблений аналіз за методикою К. Роджерса та Р. Даймонд показав, що адаптивність дітей зросла з 36 до 39.8 балів, що свідчить про покращення їх здатності адаптуватися до соціальних умов. Прийняття себе зросло з 11.6 до 12.3 балів, що вказує на підвищення самоприйняття. Прийняття інших збільшилося з 7.4 до 8.5 балів, що свідчить про покращення міжособистісних стосунків. Емоційний комфорт зріс з 7.1 до 8.9 балів, що свідчить про зростання загального емоційного благополуччя дітей. Інтернальність, або віра в контроль над своїм життям, зросла з 11.9 до 12.5 балів. Показник домінантності збільшився з 3.9 до 4.4 балів, що свідчить про підвищення лідерських якостей. Нарешті, показник ескапізму зменшився з 2.1 до 1.8 балів, що вказує на зменшення схильності до уникання проблем.

Отже, апробація тренінгової програми продемонструвала значне покращення в адаптації, зниженні тривожності та поліпшенні соціально-психологічного благополуччя дітей ВПО, підтверджуючи її ефективність і доцільність для подальшого використання.

Висновки до розділу 3

Спираючись на дані емпіричного дослідження, нами було розроблено та апробовано тренінгову програму по самопрезентації дітей ВПО. Програма була направлена на покращення навичок самопрезентації, роботу із впевненістю в собі, вміння швидко адаптуватися до змін, розвиток емоційної виразності, покращення комунікативних навичок, визначення та акцентування ключових аспектів, збільшення відкритості та взаємодії в колективі, розвиток креативності та ініціативності та формування позитивного іміджу.

Програма включала одну онлайн-зустріч, яка складалася з трьох блоків, і залучила 10 дітей, 5 жіночої статі і 5 чоловічої, віком від 13 до 17 років. Основною метою було використання самопрезентації як засобу полегшення адаптаційних процесів. На підготовчому етапі створено сприятливу атмосферу для знайомства

та поступового переходу до основної частини тренінгу. Практичний блок містив вправи на ефективну самопрезентацію та експрес-презентацію, що сприяло розвитку навичок комунікації та впевненості в собі. Завершальний блок був присвячений рефлексії, де учасники могли обговорити свої враження та нові знання.

Результати пре- та пост-тестів за методиками Фурмана, Філіпса та Роджерса-Даймонд показали значне покращення. Збільшення рівня особистісної адаптованості з 39.5 до 50.4 балів свідчить про кращу здатність дітей до адаптації. Значне зниження показників шкільної тривожності та позитивні зміни в соціально-психологічній адаптованості, зокрема у відчутті емоційного комфорту та прийняття себе і інших, підкреслюють ефективність тренінгу.

Таким чином, програма демонструє великий потенціал у підтримці дітей ВПО, допомагаючи їм краще інтегруватися в нове соціальне середовище та знижуючи рівень стресу і тривожності. Аналіз змін показників до та після апробації тренінгової програми виявив суттєві покращення у різних аспектах соціальної адаптації дітей ВПО, що було досягнено за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій. Отримані результати демонструють дієвість тренінгової програми у покращенні соціальної адаптації дітей ВПО через самопрезентацію.

ВИСНОВКИ

Згідно з результатами теоретичного аналізу соціально-психологічної характеристики дітей, що перебувають у статусі внутрішньо переміщених осіб (ВПО), було виявлено актуальність цієї проблеми в сучасній соціальній роботі. Травматичний досвід переміщення спричиняє характерні поведінкові особливості, які проявляються у вигляді відстороненості, тривоги, страхів і соматичних симптомів. Також характерною особливістю дітей ВПО є побудова психологічних бар'єрів, які ускладнюють процес їхньої соціальної адаптації. У дослідженні було виділено основні групи потреб дітей ВПО, зокрема: потреби в безпеці, фізіолого-психологічні потреби, соціальні потреби, а також потреби в освіті та навчанні.

Теоретичні основи поняття адаптації були розглянуті через мульти-дисциплінарний підхід, що дозволило сформувати теоретичну модель соціальної адаптації дітей ВПО. Було визначено, що рівень соціальної адаптації дітей можна виміряти за кількома ознаками, такими як приналежність до нової громади, адаптивність, прийняття норм і вимог нового оточення, задоволеність власним соціальним положенням та емоційним комфортом, комунікабельність, успішність у навчанні та відчуття захищеності. Ці характеристики надають соціальним працівникам змогу отримувати необхідну інформацію для оцінки рівня соціальної адаптації дітей ВПО.

Особливу увагу було приділено теоретичним основам інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та їх використанню в соціальній роботі. Використання ІКТ сприяє полегшенню та пришвидшенню різноманітних процесів людської діяльності, і було виділено чотири основні напрямки їх застосування для покращення процесу соціальної адаптації дітей ВПО: освітній, соціальний, інформаційний та психологічний.

Для дослідження особливостей соціальної адаптації дітей ВПО за було проведено емпіричне дослідження, яке включало три методики: методику

визначення особистісної адаптованості школярів за Фурманом, тест шкільної тривожності Філіпса та багатовимірний опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд, у адаптації Александрова Д.О., Давидової О.В. Порівняльний аналіз результатів показав, що діти ВПО демонструють вищий рівень ситуативної дезадаптованості та тривожності в шкільному середовищі, ніж діти з контрольної групи. Це свідчить про те, що вони можуть відчувати більший неспокій та тривогу, особливо під час перевірки знань та взаємодії з учителями.

Кореляційний аналіз вказав на тісний зв'язок між різними аспектами психологічного стану дітей ВПО та їх загальною адаптацією до шкільного середовища. Зокрема, емоційний комфорт, самооцінка, якість соціальних взаємин та рівень взаєморозуміння з викладачами мають значний вплив на загальну адаптивність дітей. Підвищення рівня психологічного комфорту може знижувати рівень тривоги, а поліпшення самооцінки та впевненості в собі сприяє загальному покращенню самопочуття дитини.

Спираючись на дані емпіричного дослідження, нами було розроблено та апробовано тренінгову програму з самопрезентації для дітей ВПО. Програма була спрямована на покращення навичок самопрезентації, роботу із впевненістю в собі, вміння швидко адаптуватися до змін, розвиток емоційної виразності, покращення комунікативних навичок, визначення та акцентування ключових аспектів, збільшення відкритості та взаємодії в колективі, розвиток креативності та ініціативності, а також формування позитивного іміджу.

Тренінгова програма з самопрезентації для дітей ВПО продемонструвала високу ефективність. Результати пре- та пост-тестів за методиками Фурмана, Філіпса та Роджерса-Даймонд вказали на значні покращення у рівні особистісної адаптованості, що свідчить про здатність дітей краще адаптуватися до нових умов. Також спостерігалося зниження показників шкільної тривожності та

позитивні зміни в соціально-психологічній адаптованості, зокрема покращення емоційного комфорту та прийняття себе й інших.

Отримані результати підтверджують, що тренінгова програма успішно сприяє інтеграції дітей ВПО у нове соціальне середовище, допомагає знижувати рівень стресу і тривожності. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у програмі виявилося дієвим засобом для покращення соціальної адаптації через розвиток навичок самопрезентації. Позитивні зміни у показниках адаптації демонструють, що діти стали впевненішими у собі, краще сприймають соціальні взаємодії та мають більш стійкий емоційний стан.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація соціальна. *Велика Українська Енциклопедія* : веб-сайт. URL: https://vue.gov.ua/Адаптація_соціальна (дата звернення: 01.06.2024).

2. Александров Д.О., Давидова О. В. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Частина 8. *Діагностика особистості працівника ОВС в системі психологічного супроводження*: навч.-метод. Посіб. Київ : НАВС, 2015. 130 с.

3. Аносова А. В., Безпалько О. В., Цюман Т. П. та ін. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. У 2-х ч.; Ч. 2 *Ознаки вразливості та специфіка підтримки сім'ї і дитини.* / За заг. Ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 9с.

4. Балахтар В. В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на формування професійної компетентності особистості фахівця соціальної роботи. *Інформаційні технології і засоби навчання*, Чернівці, 2018. 93 с.

5. Блажівський М.І. Поняття адаптації у сучасні науковій літературі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2014, 233 с.

6. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація дітей із родин вимушених переселенців. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2019. №2(49). С. 19-30.

7. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. №3. С. 111-117.

8. Бойко О. Основні трактування поняття технології соціальної адаптації та їх аналіз у контексті проблеми інвалідності. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2021. Вип. 3. С. 22-

29. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2021/3/3.pdf (дата звернення: 01.06.2024).

9. Бочкор Н. П., Дубровська Є. В., Залеська О. В. та ін. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: методичні рекомендації. Київ : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 25 с.

10. Брайченко Т. В., Якухіна Н. О. Соціальна адаптація дітей із родин внутрішньо переміщених осіб. Методисти навчально-методичного центру психологічної служби комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». 2023. 97 с.

11. Вавілова А. С. Психологічні особливості страхів у молодших школярів. Теорія і практика сучасної психології. 2020. №1. С. 140-144.

12. Войтко В. В. Діагностика особистості працівника ОВС в системі психологічного супроводження: навч.-метод. Посіб. Київ : НАВС, 2015. 130 с.

13. Гордієнко Н. В., Навошицький М. Т. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. Наука, інновації та освіта: матеріали проблем та перспектив. Зб. Матеріалів доп. Учасн. X Міжнар. Наук.-практ. Конф (м. Токіо, 4-6 трав. 2022 р.) Токіо, 2022. С. 323–333.

14. Горішна Н. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні дітей з особливими освітніми потребами: переваги та обмеження. Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 22 листопада 2019 р.). Київ : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2019. С. 27–39.

15. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. Посіб. Полтава : ПНПУ, 2017. 52 с.

16. Грудій М. А., Мельник Л. А., Остапчук Г. В., Пилипас Ю. В., Семенко І. М. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. Для практиків соціальної сфери. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 12 с.

17. Гуков Є. Б. Цифровізація надання соціальних послуг в Україні: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 231 «Соціальна робота» / наук. Керівник О. О. Широбокова. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. 49 с.

18. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Каб. Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365 : станом на 28 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-п#Text (дата звернення: 11.02.2024).

19. Діагностичні методики. Тест шкільної тривожності Філіпса. Івано-Франківський обласний центр практичної психології і соціальної роботи. URL: https://www.ippo.if.ua/predmety/ocppsr/index.php?r=site/stattya&id=1512 (дата звернення: 01.03.2024).

20. Дітковська Л. А. Місце інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності соціальних працівників. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 2. С. 78–82.

21. Дорошок Д., Горчинський Р., Сапіха С., Спіріна Т. Соціально-педагогічна та психосоціальна підтримка дітей із числа внутрішньо переміщених осіб у період літнього оздоровлення в умовах воєнного часу / Т. Спіріна та ін.; ред. С. Сапіга. Київ: ФОП Буря О.Д., 2023. 182 с.

22. Дуб, В. Г. Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія.* 2021. №49. С. 61-71

23. Єрьоменко О. Сутність поняття «адаптація» в міждисциплінарному аспекті. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 27. Том 2. – 310 с.

24. Жданович Ю. М. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2015. № 19(1). С. 204–213.

25. Жданович Ю. М. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2017. № 1 (21). С. 204–212.

26. Жунсі Х. Поняття «адаптація» у сучасному науковому дискурсі. *Науковий вісник Донбасу.* 2013.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_32 (дата звернення: 01.02.2024).

27. Заверико Н., Тимофєєнко К., Яшина О. Соціально-педагогічна адаптація внутрішньо переміщених та тимчасово переміщених українських дітей. *Pedagogical Sciences Theory and Practice*. 2023. С. 111–117. DOI: 10.26661/2786-5622-2023-4-16.

28. Заверико Н., Шашкіна В. Соціально-психологічний супровід внутрішньо переміщених осіб у громаді. *Pedagogical Sciences Theory and Practice.* 2023. С. 118–123. DOI: 10.26661/2786-5622-2023-4-17.

29. Задорожня І. Сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології». *Педагогічний альманах.* 2023. С. 37–43. DOI: 10.37915/pa.vi52.411.

30. Зінькевич Т., Лісовська В., Стасюк В. Застосування величини p-значення p-value при перевірці статистичних гіпотез. *Ринок цінних паперів України*. 2012. No 1–2. С. 89–94.

31. Кадетська Е., Фаловська І. Соціальна роль сім'ї як системи та її структурна характеристика. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія.* 2023. С. 18–23. DOI: 10.32689/maup.psych.2023.1.3.

32. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. І. *Сучасні орієнтири та ключові технології.* Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 117 с.

33. Кобзін Д., Левкіна Г., Черноусов А., Щербань С. Потреби внутрішньо переміщених осіб в Ізюмській міській об'єднаній територіальній громаді Харківської області: результати соціологічного дослідження. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. 84 с.

34. Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: посібник / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. Київ, 2017. 192 с.

35. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р.: станом на 20 листоп. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.05.2023).

36. Корпач Н., Сидорук І. Соціальна робота з дослідження стану адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Педагогічний часопис Волині.* 2018. №1(8). С. 133–138.

37. Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д., Вознесенська О. Л., та ін. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* 2022. 4(2), 1–30. DOI: 10.37472/v.naes.2022.4206.

38. Менджул М. В. Державна охорона сімейних прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. №75. С. 193–197.

39. Місюра О. М., Сова В. А., Анопрієнко О. В., Судика О. С., Меркотан А. І., Хайтович М. В. Емоційний стан дітей України, які зазнали впливу воєнних факторів на окупованій території. Медична психологія. 2022. №3. С. 60–65.

40. Мішкулинець О. О. Дитяча адаптація як проблема педагогічної соціальної психології. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2010. №10. С. 224–228.

41. Наливайко Л. Р., Касяненко Є. В., Орєшкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Внутрішньо_переміщені_особи (дата звернення: 15.05.2023).

42. Николаєва В., Пономарьова В. Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану. Humanitas. 2023. С. 79–85. DOI: 10.32782/humanitas/2023.1.11.

43. Ніколаєнко С., Ніколаєнко О. Поняття адаптації в різних напрямках психології. Світогляд - Філософія - Релігія: Зб. наук. пр. — Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. — Вип. 2. — С. 68–77.

44. Новгородський Р. Г. Інтернет-комунікації у роботі соціального працівника. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 160–163.

45. Омельченко С. О., Тернопільська В. І., Чернуха Н. М., Співак Я. О., Васильєва-Халатникова М. О., Бакуліна О. С., Костенко Д. В., Рутьян Л. І. Соціальна робота: реалії та виклики часу: навчально-методичний посібник. Слов'янськ : Б. І. Маторіна, 2021. С. 21.

46. Остапенко Л. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ. Information Technologies and Learning Tools. 2011. Вип. 21. 10.33407/itlt.v21i1.329.

47. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. – К.: Академ-видав, 2008. – 432 с. URL: https://pidru4niki.com/12340625/psihologiya/rozvitok_motivatsiynoyi_sferi_formuvannya_samosvidomosti_ditini_doshkilnomu_vitsi (дата звернення: 10.05.2023).

48. Панов М. С. Соціально-психологічна адаптація особистості: дослідження феномену. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2019. С. 255–266. 10.33216/2219-2654-2019-50-3-3-255-266.

49. Пахомова Л. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання інноваційних технологій у професійній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Харків, 2020. 315 с.

50. Поуль В. С. Питання адаптації та відновлення дошкільників та їхніх батьків у несприятливих обставинах життя. Preschool Education: Global Trends. 2022. №2. С. 38–62.

51. Пригун О. В. Формування соціальної компетентності дітей «групи ризику» в освітньому середовищі: кваліфікаційна робота / науковий керівник - А. С. Лобанова. Кривий Ріг: КДПУ, 2022. 69 с.

52. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII : станом на 29 жовт. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 01.11.2023).

53. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Постанова Каб. Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573 : станом на 18 черв. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-п#Text (дата звернення: 01.05.2023).

54. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім’ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін.; за ред. Волинець Л. С. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

55. Розіна І. В. Психологічні труднощі адаптації у підлітків у рекреаційний період / І. В. Розіна // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. – 2011. – № 11 Спецвип.: "Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства". – С. 134-137.

56. Розлуцька Г., Куриця В. Адаптація та дезадаптація у новому освітньому середовищі дітей вимушених переселенців старшого дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. № 2. С. 7-13. 10.46299/j.isjel.20230203.02.

57. Романова І., Балабанова К., Гуменникова Т. До питання вибору шляхів психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО). *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2023. С. 110-122. 10.33216/2219-2654-2023-61-2-110-122.

58. Семигіна Т. Он-лайн технології у практичній соціальній роботі. *Сучасна соціальна робота*. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. С. 267–271.

59. Семигіна Т.В., Гусак Н.Є., Трухан С.О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2 (53). С. 65-72.

60. Сидорук І. І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Луцьк ; Тернопіль, 2021. 699 с.

61. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 69-79.

62. Спринська З. В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 50-56.

63. Сьомкіна І. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 102-105.

64. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості: Наукове видання. Тернопіль: "Економічна думка", 2000. 197 с.

65. Шапошникова І. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. 10.54929/2786-5738-2024-12-07-02.

66. Швець В. Психо-соціальний супровід ВПО як інструмент державної стратегії розвитку. *Дніпровський науковий часопис публічного управління психології права*. 2023. С. 120-125. 10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.19.

67. Шевчук О. М. Формування комунікативної компетенції майбутніх соціальних працівників засобами тренінгових технологій. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. № 4. С. 97-104.

68. Яструб О. Шкільна адаптація першокласників. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2021. P. 172-177.

69. Çekiç A. Psychological symptoms in children who are victims of war and migration: Comparison of Turkish and Syrian students. *Global Journal of Guidance and Counseling in Schools: Current Perspectives*. 2022. № 12(1). P. 150-157.

70. Hazizova O. (2019). Transformation of Identity of Internally Displaced Persons in the Process of Their Sociocultural Adaptation and Integration into New Territorial Communities. *Ukrainian Studies*. P. 83-96. 10.30840/2413-7065.4(73).2019.188243.

71. Kind-Kovács F. Rethinking Childhood and War in the Twentieth Century. *Contemporary European History*. 2023. P. 1-13.

72. Kolesnyk L., Kedzor P. Educational and Socio-Psychological Needs of Internally Displaced Children in Ukraine. *The New Educational Review*. 2017. № 50. P. 36-46.

73. Kononenko O., Grigoraschenko A. Psychological features adaptations of children in the conditions of war and emigration. *Psychology and Social Work*. 2023. №1-2. С. 71-79. 10.18524/2707-0409.2022.1-2.286668.

74. Kravchenko M. Public policy in the sphere of children's social protection in war conditions. *Youth in Central and Eastern Europe*. 2022. Vol. 9 № 14. P. 55-61.

75. Melnychuk O., Yaremenko O., Kronivets T., Opolska N., Overkovska T. Protecting the rights of children in the armed conflict: the tasks before the state government. *Revista Amazonia Investiga*. 2022. № 11. P. 32-38.

76. Nedostup I.S., Han R. Z., Kocherha Z. R., Lotovska T. V., Glovyak V. G., Fedyshyn L. L., Tereshkun N. M. (2023). Stress in Children of Internally Displaced Persons and Ways of Overcoming It. *Art of Medicine*. P. 223-229. 10.21802/artm.2023.4.28.223.

77. Roberts B., Makhashvili N., Javakhishvili J. Access to Mental Health Services Among Internally Displaced Persons in Ukraine: Results from a Nationwide Survey. *European Psychiatry*. 2017. P. 1-25.

78. Rhew S., Salerno C. An Investigation of the Effects of the Ukraine War on Children's Mental Health. *Journal of Student Research*. 2022. Vol. 11. P. 1-8.

79. Rizzi D., Ciuffo G., Sandoli G., Mangiagalli M., Angelis P., Scavuzzo G., Nych M., Landoni M., Ionio C. Running Away from the War in Ukraine: The Impact on Mental Health of Internally Displaced Persons (IDPs) and Refugees in Transit in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. № 19. P. 1-12.

80. Semigina T., Gusak N. Armed Conflict in Ukraine and Social Work Response to It: What Strategies Should be Used for Internally Displaced Persons. *Social, Health, and Communication Studies Journal*. 2015. Vol. 2 № 1. P. 1-23.

81. Thalberg I., Maslow A. H. (1964). Toward a Psychology of Being. *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 25, no. 2, P. 288. DOI: https://doi.org/10.2307/2105414

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати анкетування дітей ВПО.

Експериментальна група: діти ВПО.

№	Вік	Стать	Рідне місто	Коли виїхали з рідного міста	Місто проживання зараз	Чи планує сім’я повертатися у рідне місто	Зміна навчального закладу з початку війни	Чи з’явились друзі в новому місці проживання	Чи відвідують позашкільні заняття з початку війни?
1.	8	2	Снігурівка	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Ні	Так	Так
2.	8	2	Херсон	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
3.	9	2	Ізюм	Більше 2 років	Київ	Так	Так	Так	Так
4.	9	1	Снігурівка	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Так	Так	Так
5.	9	1	Херсон	Менше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Ні	Так	Так
6.	9	2	Херсон	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
7.	10	2	Херсон	Менше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
8.	10	2	Очаків	Менше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
9.	10	2	Снігурівка	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
10.	11	1	Краматорськ	Більше 2 років	Київ	Не знаю	Так	Так	Ні
11.	11	2	Херсон	Менше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
12.	11	1	Снігурівка	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так

13.	11	1	С. Куцуруб	Більше 2 років	Миколаїв	Ні	Так	Так	Так
14.	11	2	Снігурівка	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
15.	11	1	Київ	Більше 2 років	Івано-Франківськ	Не знаю	Так	Так	Так
16.	11	2	Очаків	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
17.	12	2	Марганець	Більше 2 років	Київ	Так	Так	Так	До війни так, а зараз ні
18.	12	1	Ірпінь	Більше 2 років	Ворохта	Не знаю	Так	Так	До війни так, а зараз ні
19.	12	2	Херсон	Менше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
20.	12	2	С. Куцуруб	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Так	Так	Так
21.	12	1	Ірпінь	Більше 2 років	Вінниця	Так	Так	Так	До війни так, а зараз ні
22.	12	1	С. Куцуруб	Більше 2 років	Миколаїв	Ні	Так	Так	Так
23.	13	1	Маріуполь	Більше 2 років	Київ	Немає куди повертатися	Так	Так	Так
24.	13	2	Херсон	Менше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
25.	13	1	с. Пасад-Покровське Херсонська область	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Так	Так	Так
26.	13	1	Херсон	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Ні	Так	Так
27.	14	2	Херсон	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Так	Так	Так
28.	14	2	Донецьк	Більше 5 років	Київ	Не знаю	Так	Так	До війни так, а зараз ні

29.	15	2	Київ	Більше 2 років	Вінниця	Так	Ні	Так	Так
30.	15	2	Маріуполь	Більше 2 років	Звягель	Не знаю	Так	Так	Так
31.	15	2	Ірпінь	Більше 2 років	Ворохта	Не знаю	Так	Ні	До війни так, а зараз ні
32.	15	2	М. Очаків	Більше 2 років	Миколаїв	Не знаю	Ні	Так	Так
33.	15	1	Мелітополь	Більше 2 років	Київ	Не знаю	Так	Так	Ні
34.	15	2	Лисичанськ	Більше 2 років	Рівне	Немає куди повертатися	Так	Так	До війни так, а зараз ні
35.	15	1	Северодонецьк	Більше 2 років	смт. Коцюбинське	Немає куди повертатися	Ні	Ні	До війни так, а зараз ні
36.	15	2	с. Черноморка Миколаївська обл.	Більше 2 років	Миколаїв	Так	Ні	Так	Так
37.	15	2	Очаків	Менше 2 років	Одеса	Так	Так	Так	Так
38.	15	2	Київ	Більше 2 років	Ужгород	Так	Ні	Так	Так
39.	16	2	Херсон	Менше 2 років	Житомир	Так	Так	Так	Ні
40.	16	2	Ірпінь	Більше 2 років	Тернопіль	Не знаю	Ні	Ні	Так
41.	16	2	Буча	Більше 2 років	Івано-Франківськ	Не знаю	Так	Так	До війни так, а зараз ні
42.	16	1	Мелітополь	Більше 2 років	Київ	Немає куди повертатися	Так	Так	Так
43.	17	2	Київ	Більше 2 років	Мурованні Курилівці	Так	Ні	Так	Так

44.	17	2	Береслав	Більше 2 років	Житомир	Немає куди повертатися	Так	Ні	Так
45.	17	1	Херсон	Менше 2 років	Щецин	Не знаю	Так	Так	Ні
46.	17	1	Шахтарськ	Більше 5 років	Житомир	Не знаю	Так	Так	Ні
47.	17	2	Маріуполь	Більше 2 років	Львів	Немає куди повертатися	Так	Так	До війни так, а зараз ні
48.	17	1	Київ	Більше 2 років	Львів	Так	Ні	Так	Ні
49.	17	2	Сєвєродонецьк	Більше 5 років	Київ	Так	Так	Так	Так
50.	17	2	Бородянка	Більше 2 років	Любомль	Так	Так	Так	Ні
51.	17	2	Ялта	Більше 5 років	Київ	Так	Так	Так	Так
52.	17	2	Ялта	Більше 5 років	Київ	Не знаю	Так	Так	До війни так, а зараз ні
53.	17	2	Київ	Більше 2 років	Луцьк	Так	Так	Так	Так
54.	17	2	Краматорськ	Більше 2 років	Нітра	Не знаю	Ні	Ні	Ні
55.	17	2	Куп'янськ	Більше 2 років	Ямпіль	Так	Так	Ні	Так
56.	17	2	Київ	Більше 2 років	Львів	Ні	Ні	Так	Ні

Додаток Б

Результати дослідження за методикою «Визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана» [64, с. 197]

Експериментальна група: діти ВПО.

№	Вік	Стать	Показники адаптованості	Вид соціально-психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості
1.	8	2	67	Адаптованість	Середній
2.	8	2	64	Адаптованість	Середній
3.	9	2	35	Дезадаптованість	Ситуативний
4.	9	1	16	Дезадаптованість	Критичний
5.	9	1	20	Дезадаптованість	Критичний
6.	9	2	66	Адаптованість	Середній
7.	10	2	20	Дезадаптованість	Критичний
8.	10	2	63	Адаптованість	Низький
9.	10	2	67	Адаптованість	Середній
10.	11	1	61	Адаптованість	Низький
11.	11	2	35	Дезадаптованість	Ситуативний
12.	11	1	-8	Дезадаптованість	Супер-критичний
13.	11	1	30	Дезадаптованість	Ситуативний
14.	11	2	-16	Дезадаптованість	Супер-критичний
15.	11	1	46	Неадаптованість	Очевидний
16.	11	2	0	Дезадаптованість	Критичний
17.	12	2	55	Неадаптованість	Неочевидний
18.	12	1	14	Дезадаптованість	Критичний
19.	12	2	40	Неадаптованість	Очевидний
20.	12	2	20	Дезадаптованість	Критичний
21.	12	1	53	Неадаптованість	Неочевидний
22.	12	1	-20	Дезадаптованість	Супер-критичний
23.	13	1	53	Неадаптованість	Неочевидний
24.	13	2	34	Дезадаптованість	Ситуативний
25.	13	1	24	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
26.	13	1	34	Дезадаптованість	Ситуативний
27.	14	2	29	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
28.	14	2	31	Дезадаптованість	Ситуативний
29.	15	2	22	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
30.	15	2	28	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
31.	15	2	18	Дезадаптованість	Критичний

32.	15	2	41	Неадаптованість	Очевидний
33.	15	1	65	Адаптованість	Середній
34.	15	2	44	Неадаптованість	Очевидний
35.	15	1	28	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
36.	15	2	24	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
37.	15	2	59	Адаптованість	Низький
38.	15	2	35	Дезадаптованість	Ситуативний
39.	16	2	21	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
40.	16	2	32	Дезадаптованість	Ситуативний
41.	16	2	49	Неадаптованість	Очевидний
42.	16	1	54	Неадаптованість	Неочевидний
43.	17	2	33	Дезадаптованість	Ситуативний
44.	17	2	25	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
45.	17	1	42	Неадаптованість	Очевидний
46.	17	1	40	Неадаптованість	Очевидний
47.	17	2	65	Адаптованість	Середній
48.	17	1	75	Адаптованість	Максимальний
49.	17	2	-4	Дезадаптованість	Супер-критичний
50.	17	2	4	Дезадаптованість	Критичний
51.	17	2	51	Неадаптованість	Неочевидний
52.	17	2	32	Дезадаптованість	Ситуативний
53.	17	2	72	Адаптованість	Високий
54.	17	2	60	Адаптованість	Низький
55.	17	2	61	Адаптованість	Низький
56.	17	2	63	Адаптованість	Низький

Додаток В

Результати дослідження за методикою

«Тест шкільної тривожності Філіпса» [19]

Експериментальна група: діти ВПО.

№	Вік	Стать	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в осягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
1.	8	2	2	0	3	3	0	0	0	2
2.	8	2	0	0	2	2	0	0	1	2
3.	9	2	14	6	6	4	5	4	3	5
4.	9	1	0	2	3	3	0	1	1	1
5.	9	1	1	2	4	2	0	2	1	2
6.	9	2	0	0	3	2	0	0	1	1
7.	10	2	12	4	8	2	4	3	1	5
8.	10	2	1	1	1	4	1	0	1	0
9.	10	2	1	1	1	2	1	1	1	1
10.	11	1	1	1	3	0	0	0	1	1
11.	11	2	12	4	6	5	4	4	2	3
12.	11	1	14	9	8	6	4	4	3	4
13.	11	1	3	2	2	2	2	1	1	1
14.	11	2	15	7	9	6	4	4	0	5
15.	11	1	5	3	4	2	1	0	3	3
16.	11	2	16	6	7	6	4	3	3	6
17.	12	2	13	2	6	3	2	4	2	3
18.	12	1	1	6	6	4	0	2	1	2
19.	12	2	4	2	2	5	3	2	2	2
20.	12	2	18	1	5	5	5	3	2	4
21.	12	1	10	3	4	2	3	3	2	3
22.	12	1	7	1	4	3	2	2	1	2
23.	13	1	10	3	4	5	3	4	2	3
24.	13	2	1	0	1	3	0	1	1	0
25.	13	1	3	1	4	4	1	4	1	2

26.	13	1	6	6	7	3	1	3	0	4
27.	14	2	1	2	3	3	1	2	1	2
28.	14	2	8	8	8	3	4	2	2	5
29.	15	2	8	8	6	6	4	2	0	5
30.	15	2	8	3	5	1	2	3	0	3
31.	15	2	16	9	7	6	4	4	3	2
32.	15	2	1	1	3	3	1	1	1	2
33.	15	1	14	0	6	5	5	3	2	4
34.	15	2	13	8	8	6	5	5	1	4
35.	15	1	7	6	8	0	2	3	1	6
36.	15	2	3	4	1	2	1	2	1	0
37.	15	2	13	6	5	5	4	1	1	3
38.	15	2	18	2	5	4	6	4	4	3
39.	16	2	0	3	3	3	0	1	1	1
40.	16	2	4	3	5	1	2	3	1	3
41.	16	2	8	2	2	4	3	2	1	2
42.	16	1	0	4	4	2	0	1	2	1
43.	17	2	8	3	4	3	1	2	0	3
44.	17	2	8	5	7	2	2	2	1	2
45.	17	1	4	3	8	3	1	3	1	3
46.	17	1	1	5	3	3	1	0	1	0
47.	17	2	2	2	4	1	0	1	1	3
48.	17	1	1	4	5	0	0	1	1	4
49.	17	2	15	2	5	3	5	4	3	4
50.	17	2	20	6	6	6	5	3	4	4
51.	17	2	12	5	6	3	6	2	2	5
52.	17	2	3	6	4	1	1	2	0	1
53.	17	2	8	4	7	3	3	2	1	3
54.	17	2	7	2	4	2	3	2	1	4
55.	17	2	13	1	4	3	5	3	0	5
56.	17	2	1	2	3	0	0	0	1	2

Додаток Г

Результати дослідження за методикою соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р. Даймонда (в адаптації Д.О. Александрова, В.О. Давидової) [2].

Експериментальна група: діти ВПО.

№	Вік	Стать	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоц. комфорт	Інтернальність	Домінантність.	Ескапізм	Адекватність самооцінки (шкала щирості)
1.	8	2	44	16	11	11	10	2	2	5
2.	8	2	53	17	12	12	16	6	1	1
3.	9	2	30	10	8	6	8	3	3	4
4.	9	1	45	15	11	7	14	7	3	1
5.	9	1	48	17	11	10	13	7	3	2
6.	9	2	54	18	10	11	18	5	0	2
7.	10	2	15	6	5	3	2	2	4	0
8.	10	2	54	18	11	12	17	7	1	3
9.	10	2	48	18	12	10	14	2	2	2
10.	11	1	49	16	10	10	14	6	3	1
11.	11	2	24	12	5	4	7	2	3	3
12.	11	1	10	3	2	0	4	2	3	3
13.	11	1	48	16	10	11	15	6	3	1
14.	11	2	9	2	4	2	4	1	5	1
15.	11	1	45	11	11	12	14	5	3	4
16.	11	2	10	3	2	0	6	1	4	2
17.	12	2	47	14	10	9	15	7	1	4
18.	12	1	38	12	8	9	13	8	3	1
19.	12	2	45	16	8	11	15	3	2	4
20.	12	2	25	9	8	1	6	1	3	3
21.	12	1	47	15	12	7	14	6	1	4
22.	12	1	19	4	2	5	7	4	4	1
23.	13	1	41	12	7	9	14	6	3	5
24.	13	2	50	14	11	11	15	7	1	2
25.	13	1	38	13	7	7	12	5	2	0
26.	13	1	32	6	6	8	13	6	2	5
27.	14	2	51	14	11	10	16	5	1	4

28.	14	2	27	9	2	6	16	1	1	6
29.	15	2	19	6	6	1	10	2	3	2
30.	15	2	39	11	9	12	13	1	4	1
31.	15	2	30	9	3	5	11	3	2	2
32.	15	2	44	14	10	8	15	3	3	4
33.	15	1	26	7	8	5	11	2	2	7
34.	15	2	31	7	10	6	13	3	4	2
35.	15	1	27	7	5	4	12	3	2	2
36.	15	2	37	16	9	8	8	2	4	3
37.	15	2	48	16	9	9	16	6	3	6
38.	15	2	32	15	7	4	13	2	3	3
39.	16	2	37	14	6	6	13	5	3	4
40.	16	2	45	17	7	12	12	5	2	3
41.	16	2	46	16	9	7	17	6	1	1
42.	16	1	52	18	9	12	19	4	3	4
43.	17	2	49	17	10	9	16	8	1	2
44.	17	2	40	16	8	9	9	5	3	5
45.	17	1	30	12	7	5	7	5	4	3
46.	17	1	34	10	4	10	9	6	1	3
47.	17	2	41	15	10	6	17	5	3	7
48.	17	1	25	9	6	7	8	7	0	7
49.	17	2	20	10	1	3	13	1	5	4
50.	17	2	26	7	6	3	14	1	5	4
51.	17	2	51	14	9	11	18	6	2	4
52.	17	2	41	17	3	8	12	6	0	2
53.	17	2	38	11	12	10	7	2	4	2
54.	17	2	50	17	11	11	17	6	3	4
55.	17	2	43	16	10	8	14	4	2	1
56.	17	2	47	17	10	12	13	6	0	6

Додаток Д

Результати дослідження за методикою «Визначення особистісної адаптованості школярів авторства А. Фурмана» [64, с. 197]

Експериментальна група: контрольна група.

№	Вік	Стать	Показники адаптованості	Вид соціально-психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості
1.	7	2	65	Адаптованість	Середній
2.	7	2	74	Адаптованість	Дуже високий
3.	7	2	65	Адаптованість	Середній
4.	7	2	74	Адаптованість	Дуже високий
5.	10	2	66	Адаптованість	Середній
6.	10	2	72	Адаптованість	Високий
7.	10	2	66	Адаптованість	Середній
8.	10	2	72	Адаптованість	Високий
9.	11	2	44	Неадаптованість	Очевидний
10.	11	2	44	Неадаптованість	Очевидний
11.	11	1	64	Адаптованість	Середній
12.	11	1	64	Адаптованість	Середній
13.	12	2	17	Дезадаптованість	Критичний
14.	12	2	17	Дезадаптованість	Критичний
15.	14	2	62	Адаптованість	Низький
16.	14	2	53	Неадаптованість	Неочевидний
17.	14	2	45	Неадаптованість	Очевидний
18.	14	2	75	Адаптованість	Максимальний
19.	14	2	62	Адаптованість	Низький
20.	14	2	53	Неадаптованість	Неочевидний
21.	14	2	45	Неадаптованість	Очевидний
22.	14	2	75	Адаптованість	Максимальний
23.	15	2	63	Адаптованість	Низький
24.	15	2	19	Дезадаптованість	Критичний
25.	15	2	31	Дезадаптованість	Ситуативний
26.	15	2	67	Адаптованість	Середній
27.	15	2	33	Дезадаптованість	Ситуативний
28.	15	2	35	Дезадаптованість	Ситуативний
29.	15	2	63	Адаптованість	Низький

30.	15	2	19	Дезадаптованість	Критичний
31.	15	2	31	Дезадаптованість	Ситуативний
32.	15	2	67	Адаптованість	Середній
33.	15	2	33	Дезадаптованість	Ситуативний
34.	15	2	35	Дезадаптованість	Ситуативний
35.	15	1	66	Адаптованість	Середній
36.	15	1	66	Адаптованість	Середній
37.	16	2	50	Неадаптованість	Неочевидний
38.	16	2	70	Адаптованість	Високий
39.	16	2	50	Неадаптованість	Неочевидний
40.	16	2	70	Адаптованість	Високий
41.	16	1	39	Дезадаптованість	Ситуативний
42.	16	1	39	Дезадаптованість	Ситуативний
43.	16	1	72	Адаптованість	Високий
44.	16	1	39	Дезадаптованість	Ситуативний
45.	16	1	39	Дезадаптованість	Ситуативний
46.	16	1	72	Адаптованість	Високий
47.	17	2	75	Адаптованість	Максимальний
48.	17	2	34	Дезадаптованість	Ситуативний
49.	17	2	21	Дезадаптованість	Стійкий очевидний
50.	17	2	75	Адаптованість	Максимальний
51.	17	2	34	Дезадаптованість	Ситуативний
52.	17	2	21	Дезадаптованість	Стійкий очевидний

Додаток Е

Результати дослідження за методикою

«Тест шкільної тривожності Філіпса» [19]

Експериментальна група: контрольна група.

№	Вік	Стать	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в осягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх невідповідності очікуванням оточення	Низька фізіологічна опірність стресові	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
1.	7	2	2	2	4	2	0	1	1	3
2.	7	2	11	4	5	4	3	2	1	6
3.	7	2	2	2	4	2	0	1	1	3
4.	7	2	11	4	5	4	3	2	1	6
5.	10	2	2	2	3	0	1	1	1	1
6.	10	2	0	0	4	0	0	0	1	2
7.	10	2	2	2	3	0	1	1	1	1
8.	10	2	0	0	4	0	0	0	1	2
9.	11	2	14	1	5	5	5	1	3	5
10.	11	2	14	1	5	5	5	1	3	5
11.	11	1	3	2	4	2	2	1	1	4
12.	11	1	3	2	4	2	2	1	1	4
13.	12	2	6	6	7	3	2	4	1	4
14.	12	2	6	6	7	3	2	4	1	4
15.	14	2	11	1	3	5	3	1	1	5
16.	14	2	10	2	4	4	4	3	2	3
17.	14	2	13	2	6	5	4	2	2	5
18.	14	2	0	1	3	1	0	1	1	2
19.	14	2	11	1	3	5	3	1	1	5
20.	14	2	10	2	4	4	4	3	2	3
21.	14	2	13	2	6	5	4	2	2	5
22.	14	2	0	1	3	1	0	1	1	2
23.	15	2	18	5	5	4	5	3	3	7
24.	15	2	13	6	4	6	3	3	2	4
25.	15	2	19	2	4	4	6	3	4	3
26.	15	2	0	1	3	1	0	0	1	1

27.	15	2	6	1	3	3	0	2	1	2
28.	15	2	16	4	9	4	6	5	4	5
29.	15	2	18	5	5	4	5	3	3	7
30.	15	2	13	6	4	6	3	3	2	4
31.	15	2	19	2	4	4	6	3	4	3
32.	15	2	0	1	3	1	0	0	1	1
33.	15	2	6	1	3	3	0	2	1	2
34.	15	2	16	4	9	4	6	5	4	5
35.	15	1	4	1	2	2	4	1	1	2
36.	15	1	4	1	2	2	4	1	1	2
37.	16	2	4	3	4	5	1	0	0	3
38.	16	2	1	1	5	1	1	1	1	5
39.	16	2	4	3	4	5	1	0	0	3
40.	16	2	1	1	5	1	1	1	1	5
41.	16	1	16	4	5	4	6	4	1	3
42.	16	1	6	6	4	2	1	3	1	2
43.	16	1	1	0	4	1	0	3	1	2
44.	16	1	16	4	5	4	6	4	1	3
45.	16	1	6	6	4	2	1	3	1	2
46.	16	1	1	0	4	1	0	3	1	2
47.	17	2	1	6	3	3	1	0	1	2
48.	17	2	20	6	7	5	5	4	4	6
49.	17	2	6	6	7	3	0	4	2	3
50.	17	2	1	6	3	3	1	0	1	2
51.	17	2	20	6	7	5	5	4	4	6
52.	17	2	6	6	7	3	0	4	2	3

Додаток Ж

Результати дослідження за методикою соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р. Даймонда (в адаптації Д.О. Александрова, В.О. Давидової) [2].

Експериментальна група: контрольна група.

№	Вік	Стать	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоц. комфорт	Інтернальність	Домінантність.	Ескапізм	Адекватність самооцінки (шкала щирості)
1.	7	2	53	17	11	12	15	6	0	8
2.	7	2	46	14	9	11	19	6	2	6
3.	7	2	53	17	11	12	15	6	0	8
4.	7	2	46	14	9	11	19	6	2	6
5.	10	2	51	18	9	12	13	7	1	7
6.	10	2	53	18	13	12	14	6	1	8
7.	10	2	51	18	9	12	13	7	1	7
8.	10	2	53	18	13	12	14	6	1	8
9.	11	2	51	17	12	10	15	6	2	5
10.	11	2	51	17	12	10	15	6	2	5
11.	11	1	45	17	11	12	12	0	4	3
12.	11	1	45	17	11	12	12	0	4	3
13.	12	2	26	9	4	1	14	6	3	0
14.	12	2	26	9	4	1	14	6	3	0
15.	14	2	42	13	10	7	14	2	3	7
16.	14	2	41	13	10	10	11	3	4	4
17.	14	2	34	12	11	5	10	4	5	1
18.	14	2	47	14	11	12	15	6	3	6
19.	14	2	42	13	10	7	14	2	3	7
20.	14	2	41	13	10	10	11	3	4	4
21.	14	2	34	12	11	5	10	4	5	1
22.	14	2	47	14	11	12	15	6	3	6
23.	15	2	39	15	6	5	11	7	2	2
24.	15	2	37	11	7	7	14	3	5	2
25.	15	2	35	15	5	5	10	2	2	3
26.	15	2	57	18	12	12	19	8	0	6
27.	15	2	49	16	12	10	12	4	1	2

28.	15	2	17	9	3	3	5	2	4	2
29.	15	2	39	15	6	5	11	7	2	2
30.	15	2	37	11	7	7	14	3	5	2
31.	15	2	35	15	5	5	10	2	2	3
32.	15	2	57	18	12	12	19	8	0	6
33.	15	2	49	16	12	10	12	4	1	2
34.	15	2	17	9	3	3	5	2	4	2
35.	15	1	44	12	10	9	17	3	1	6
36.	15	1	44	12	10	9	17	3	1	6
37.	16	2	36	10	9	5	12	6	4	2
38.	16	2	47	15	12	11	13	4	2	6
39.	16	2	36	10	9	5	12	6	4	2
40.	16	2	47	15	12	11	13	4	2	6
41.	16	1	19	7	3	2	9	3	4	2
42.	16	1	39	7	6	7	18	7	1	2
43.	16	1	55	18	12	11	18	6	0	6
44.	16	1	19	7	3	2	9	3	4	2
45.	16	1	39	7	6	7	18	7	1	2
46.	16	1	55	18	12	11	18	6	0	6
47.	17	2	61	18	13	14	21	9	2	9
48.	17	2	38	11	7	7	12	5	4	4
49.	17	2	30	9	7	7	9	2	4	3
50.	17	2	61	18	13	14	21	9	2	9
51.	17	2	38	11	7	7	12	5	4	4
52.	17	2	30	9	7	7	9	2	4	3